

LANGS DE WEG

DOOR NEL VERSCHOOR-VAN DER VLIIS

Rie
Reinderhoff

G.F. CALLENBACH N.V. NIJKERK

LANGS DE WEG

Vader houdt het karretje stil, ze zwaaien beiden nitbundig met een arm, . . . blz. 17.

LANGS DE WEG

DOOR

NEL VERSCHOOR-VAN DER VLIS

G. F. CALLENBACH N.V. - UITGEVER - NIJKERK

I.

AVOND

In het kamertje van Ria Verdonck is het stil. Ze ligt op haar zij, de rechterwang diep in het kussen gedrukt en tuurt in het donker naar de grauwgrijze vlek, het kleine raam schuin boven haar.

Daar diep in haar knaagt weer dat weeë hongergevoel, dat eigenlijk nooit meer over is, maar dat ze 's avonds het ergste voelt.

Ze moet er niet aan denken, ze weet best, dat ze er niet aan denken moet. Ze moet proberen aan iets leuks en gezelligs te denken, aan iets dat die dag is gebeurd.

Als dat niet lukt, moet ze maar weer tot duizend tellen. Grote mensen zeggen, dat je slaapt voor je bij duizend bent.

Maar gisteravond was ze bij drie duizend en nog sliep ze niet.

En dat verschrikkelijke hongergevoel werd aldoor erger.

Overdag gaat het nog. Dan doet ze een spelletje met Joke van Dam of ze speelt thuis met Mientje en Bertje. Ze gaat ook wel eens met Mientje en Bertje naar de grachten om te kijken naar de wagentjes en karretjes, die de stad uitgaan om eten te halen bij de boeren.

Zo proberen ze de honger te vergeten.

Maar 's avonds als ze in bed ligt is het 't allerergste.

Gelukkig dat Mientje eindelijk slaapt, die heeft wel drie keer om moeder geroepen. Maar moeder kan er ook niets meer aan doen. Die heeft alles al gedaan, wat ze kon.

Zij, Ria, weet dat wel.

Maar Mientje is pas zeven.

Bertje is gelukkig ook stil geworden, die kan geen enkele avond in slaap komen van de honger, die ligt maar te roepen en soms stilletjes te huilen in zijn ledikantje. Bertje begrijpt er helemaal niets van, die is immers pas twee jaar.

Hoor, daar slaat een deur.

Vader gaat sluiten, vader en moeder gaan zeker ook naar bed.

Er is geen licht meer, de twee kaarsen, die moeder nog heeft, durft ze nauwelijks op te steken.

Hoor maar, daar komen ze de trap op.

Ze verstaat moeders stem: „Ik denk dat Ria slaapt, ik hoor niets meer. Gelukkig maar, dan merkt ze de honger ook niet meer.”

Ze staan even stil bij de deur van haar kamertje.

„Slaap je?” hoort ze vader vragen.

Ze geeft geen antwoord. Ze zal nu maar niet roepen dat ze nog wakker ligt, daar hebben ze maar verdriet van. Dan eet moeder nog weer een hap minder om het aan haar te geven.

Vader en moeder gaan het andere kamertje in.

Ze hoort nog wat gestommel, ze verstaat een enkel woord, een stoel schuift langs de kale houten vloer, dan wordt het stil.

Zouden ze ook wakker blijven van de honger? Vader zal misschien wel inslapen, die is moe van het hout sprokkelen in het bos, een vreselijk eind lopen hier vandaan.

Kom, ze moet nu toch ook gaan slapen, anders is ze de volgende morgen weer zo moe. En morgen is het school, twee dagen in de week.

Ze doet haar ogen stijf dicht, telt maar weer tot honderd, tot tweehonderd.... Ze wordt daar nu toch werkelijk soezerig van.... driehonderd en een, driehonderd twee, driehonderd drie.... driehonderd.... driehonderd....

En dan is ze plotseling weer klaar wakker, want ze verstaat duidelijk vaders stem in het kamertje er naast, die donkere zware stem van vader: „Als ik Jòost nog maar had, dan ging ik er ook op uit naar de boeren, ze gaan allemaal. Een karretje zou ik nog wel weten te krijgen. Maar alléén.... zo veel ben ik zelf ook niet meer. Een jongen zou in het touw voor de kar kunnen trekken. Je hebt ook nog wat aanspraak. Als je alléén bent....”

Het is een ogenblik stil.

„Als Joost was blijven leven,” zegt moeder dan, „die zou nu vijftien geweest zijn.”

Ria zit rechtop in bed, de tranen lopen haar uit de ogen.

En zij dan? En zij? Is zij niet flink en durft ze niet alles? Waar is dat hongergevoel nu opeens? Ze voelt het niet meer. Ze voelt maar één ding, dat ze jong is en sterk en veel kan als het moet.

En voor ze het zelf weet, is ze het bed uit, het donkere kamertje uit, de andere deur in. Het is of ze vader en moeder vóelt schrikken.

„Ik ben het, hoor,” zegt ze snel, „ik kon niet slapen en ik hoorde vader.... Vader zei.... als hij maar.... ik dacht.... zie je....”

Ze rilt van de kou in dat donkere kamertje, ze duikt ook wat in elkaar.

Er wordt hevig geschoten buiten. Een vliegtuig gaat zoemend over de huizen.

Moeder steekt een hand uit: „Kom hier, Ria, kom gauw even in bed. Je wordt ijskoud op die houten vloer.”

Ze is al in bed, ze zit aan het voeteneind en stopt haar

voeten onder de dekens. Buiten wordt het weer stil.
 „Vader, hoor es. . . . ik ben toch sterk, mag ik met u meegaan? Ik kan best. Ik ben geen jongen. Joost is. . . . als Joost er nog was, zou die wel veel sterker zijn geweest. . . . maar ik denk. . . .”
 Ze breekt haar woorden af, ze denken alle drie aan Joost, aan dien sterken jongen, van wien ze zoveel gehouden hebben. En die opeens van hen is weggegaan, na twee dagen ziekte. . . .

Ria voelt in het donker dat moeder huilt, heel zacht en stil in bed naast vader. En omdat ze het niet ziet en het toch weet, lopen haar ook alweer de tranen over de wangen. Het komt van dat nare weë gevoel van honger, dat je niet meer sterk bent en dadelijk huilen moet. Vroeger waren ze heel anders, allemaal. . . .
 „Niet huilen, Ria,” zegt vaders stem in het donker, die zware stem, die ze uit duizenden herkennen zou.
 „Niet huilen om Joost. Jij ook niet, moeder. Joost is naar de hemel gegaan. Hij heeft het zelf zo duidelijk gezegd, hij wist het zo zeker. De Heere wist wel wat het beste voor hem was.”

Ria vtegt snel langs haar ogen.

Vader, altijd is het vader weer, die zo vast vertrouwt op den Heere Jezus, bij Wien je nooit bedrogen uitkomt. Die je weer moedig en sterk maakt.

Hoor maar, daar is moeder ook weer.

„Je hebt gelijk, vader, wij zijn maar kortzichtige mensen. Als ik nog denk aan alles wat Joost heeft gezegd.... Maar jij, Ria, jij moet naar bed.... het wordt veel te laat.”

Ze komt overeind: „Ja, ik ga wel, maar mag ik dan mee, vader? Zullen wij samen? Ik kan best trekken. Ik ben toch sterk, dat weet u toch?”

„Ga maar gauw in bed,” zegt moeder, „we zullen wel zien, en morgen eens praten. Morgen kunnen we weer een half brood halen.... Dan hebben we toch weer eten, misschien is het niet nodig....”

Maar het klinkt zo aarzelend.

Ria laat zich van het bed zakken: „Zeg nou dat het mag, vader!”

„Naar bed, Ria, dat kan ik nu niet zeker zeggen. Misschien wel. Je bent een dappere meid, dat weten we wel.”

Die woorden klinken in haar na als ze allang weer in het donkere kamertje onder de dekens naast Mientje ligt en weer kijkt naar die grijze vlek die het raam is. Een dappere meid.... ja, dat wil ze zijn. Ze kan makkelijk mee met vader. Ze voelt zich opeens zo sterk en zeker.

Ze kan best trekken in het touw, ze kan ook wel duwen als het moet en heel ver lopen. Ze zal niet moe worden, ze zal immers helemáál niet moe worden....

Het is een paar dagen later.

Er brandt een klein oliepitje in de kamer. Ze zitten dicht om de tafel heen. Moeder, Ria en vader. Mientje slaapt boven in bed en Bertje horen ze af en toe nog even wat roepen.

Ria's ogen glanzen.

Vanavond is ze dat altijd knagende hongergevoel vergeten, ze denkt maar aan één ding.

Morgen zullen ze gaan, vader en zij. Ze hebben een karretje gehuurd en gaan de weg op. Ze weten niet goed waarheen en bij wie, maar ze gáán!

En ze zullen terugkomen met eten, voor moeder en Mientje en Bertje. Voor Bertje vooral, die elke dag magerder wordt en alle avonden huilend van de honger in slaap valt.

Ze gaat mee met vader en ze zullen zien, hoè flink ze zijn zal. Ze hoeft niet onder te doen voor een jongen, ze is immers lang en sterk en heel dapper. Ze moeten nu niet langer denken: was Joost er nog maar. Want zij is er immers en ze zal vader niet in de steek laten. Ze zal trekken de hele dag lang en vader zal wel móeten denken: Die Ria is net een jongen nou.

En dan schiet haar opeens iets te binnen.

Ze ligt plotseling op haar knieën op de stoel, net zoals ze deed toen ze heel klein was.

„Moeder, luister eens, weet u wat we doen moeten?

We moeten wat méénemen.”

„Meenemen? Wát meenemen?”

„Om te ruilen, moeder. Dat doen ze allemaal. Koos van Dalen met zijn vader ook. En Gijs de Raaf. Allemaal. Want voor geld geven ze tòch niks, zeggen ze. Je moet wat bij je hebben.”

Moeder zucht even.

't Is waar, ze heeft dat ook wel gehoord. Het zou niet dom zijn. En als het niet nodig is, kunnen ze het immers mee terugbrengen.

„Maar wat moet ik meegeven, we hebben immers bijna niets meer, mijn linnenkast is haast leeg. Ja, ik heb nog twee nieuwe badhanddoeken. Die dan maar?”

Moeder zegt het aarzelend, een beetje onzeker. Ze begrijpen dat wel, Ria ook wel. Ze heeft veel geleerd in

deze oorlogsjaren, ze heeft veel gehoord. Ze weet wel, dat moeder het verschrikkelijk vindt, dat het nog het enige is, wat er nieuw ligt. Ze weet wel en heeft wel gezien, dat moeder ze soms in haar handen neemt en behoedzaam weer weglegt. Al het andere is oud, versted en nog eens versted.

„Dat moet dan maar,” zegt moeder, en ze probeert heel opgewekt te praten. „Daar zullen ze wel heel erg op gesteld zijn. Het zijn nog vooroorlogse. Beter éten dan handdoeken.”

„Dat vind ik ook,” helpt vader, „en ik kan me wel met mijn handen wassen als dat moet, schoon word ik wel. Maar zonder eten wat opeten, dat gaat niet.”

Ze lachen daar alle drie om.

„Ik moet eens kijken,” zegt moeder, „of er soms nòg iets is. Ik neem het lampje even mee.”

„Kom Ria,” lacht vader, „dan gaan wij ook mee, het licht achterna.”

Ze gaan naar het slaapkamertje van vader en moeder. Heel zachtjes om Bertje, die net stil geworden is en die de honger niet meer voelt als hij slaapt. Daar op het kamertje staat een kleine ouderwetse linnenkast. Die is nog van moeders grootmoeder geweest. Moeder doet de deur open. Er liggen wat schamele stapeltjes. Midden op een plank de twee gloednieuwe badhanddoeken.

Die badhanddoeken neemt moeder er uit en legt ze op het tafeltje. Vader pakt het lampje uit moeders hand en licht bij in het kastje.

Zo'n klein drijvertje geeft weinig licht.

„Tja....” zegt moeder dan.... „zie je, ik heb nog wel.... maar ja....”

„Wat dan, moeder? Hebt u nog meer? Laat es kijken....”

Moeders handen gaan langs de planken, glijden behoedzaam naar een verdoken bundeltje in een hoek. Ze haalt dat bundeltje er uit en legt het op tafel.

Drie hoofden buigen zich daar overheen. Het oliepitje komt op de tafel te staan.

„Kijk, dit. . . .”

Ze vouwt de doek open die daar omheen gevouwen is. Er liggen twee jongensoverhemden in en een paar nieuwe kousen.

Ria krijgt een kleur.

„Van Joost,” zegt ze zachtjes, „van Joost, hè moeder?”

Moeder geeft geen antwoord.

Maar vader wel. Zijn grote werkmanshand pakt de witte doek en vouwt die weer dicht.

„Nee,” zegt hij moeilijk, „dat doen we niet. Dat doèn we niet, moeder. . . .”

„Moeder,” roept Bertje, „moesje, hóór es. . . .”

„Hij is weer wakker,” zegt moeder, „wat moet ik, ik heb niks. . . .”

En plotseling gaat de deur open. Mientje staat op de drempel.

„Wat doen jullie toch allemaal, mag ik ook kijken? Ik werd wakker. Ik heb zo'n honger, moeder, is er nog wat? Wat is dat, vader? Kleren?”

„We willen wat meenemen om te ruilen,” vertelt Ria, „dan krijg je gauwer eten bij de boeren, zeggen ze. Die badhanddoeken daar. . . .”

„En dit ook? Moeder?”

Mientje's stemmetje is hoog en licht, een kinderstem.

„Moèsje!” roept Bertje. . . .

„Dit ook?” vraagt Mientje weer, „dat is van Joost geweest, hè moeder? Ga je dat ook wegdoen? Omdat Bertje zo'n honger heeft zeker, hè moeder?”

„Ja,” zegt moeder en haar stem is opeens heel zeker en vastbesloten, „ja, neem het maar mee, vader. Om. . . . om Bertje, hè.”

Vader staat er mee in zijn handen en dan plotseling geeft hij moeder een zoen. „Dappere,” zegt hij schor. . . . „ik zal het meenemen. Maar als het éignis-zins kan, breng ik het terug.”

Ria springen de tranen in de ogen.

Mientje drukt zich tegen moeder aan: „Jammer, hè moeder. Maar als we nou eten krijgen. . . .”

Het is een zeldzaam ogenblik daar in dat kleine kamertje.

Bertje is weer stil geworden.

II.

OP WEG

Vader en Ria staan in het kleine gangetje. Moeder knoopt zorgzaam een doek om Ria's hoofd. „Niet te veel inspannen, hoor kind, denk er om. Kalm aan doen jullie. Denk er aan, dat je ook niet zo-

veel kunt. Ik zou wel mee willen gaan om te weten, of jullie niet te lang zullen blijven lopen."

„Geen denken aan," zegt vader, „je zou bezwijken, moeder, jij met je zwakke lichaam. Voor jou in de eerste plaats moet ik er op uit. Ik had al eerder moeten gaan. Waarom heb ik er toch aldoor zo tegenop gezien. Nou moeten we gaan, hou je flink, moeder. Ik zal goed op Ria passen. En wees niet ongerust als het wat langer duurt, we kunnen wat aan het karretje krijgen. Word niet ongerust."

Kleine Bertje huilt in zijn ledikantje.

Ria loopt op een holletje de kamer weer in, geeft een zoen op dat kleine magere gezichtje.

„Stil maar, hoor Bertje, ik zal proberen eten te krijgen voor jou, hè? Dan heb je niet zo'n honger meer. Dag hoor. . . ."

Ze gaan achter elkaar de trap af en komen in de straat. Het is daar nog donker en verlaten. Een gemene gure wind slaat hen in het gezicht.

„Och. . . ." zegt moeder. . . . „ik wou. . . ."

Maar ze maakt die zin niet af. Wat zou ze ook moeten zeggen, wat zou ze moeten willen. Er is niets meer aan te doen. De honger zit hen op de hielen en ze moeten gaan. Bertje moet eten hebben en zij zelf allemaal, anders zal het onherroepelijk verkeerd gaan.

Vader gaat het karretje halen, het staat klaar in de schuur van de bureu.

Moeder en Ria staan naast elkaar.

Ze staan zo maar wat te kijken in die donkere verlaten straat, naar de grauwe huizen die nog vochtig zijn van de regen.

„Ria," zegt moeder opeens, „zal je dapper zijn? Zal je vader goed helpen? Hij kan soms zo driftig worden, ik reken nou op jou, kind."

Vader komt terug met het karretje.

„Daar gaan we," zegt hij opgewekt, „nog een best karretje. Dat kon minder. Dag moeder, hou je flink.

Bertje nog een zoen van me geven. Dag hoor.”

Ria steekt haar armen uit en kust moeder lachend op allebei haar wangen.

„Dag hoor, moeder, daar gaan we. We komen gauw terug, met eten hoor, vast! Dàg!!”

Ze grijpen beiden naar de korte bomen van het karretje, ze lachen en lopen de straat in.

Ze kijken aldoor om naar moeder en steken aldoor een hand omhoog.

Ria denkt: Nu moeten we vrolijk weggaan, dat moeder daar aldoor aan denken kan. En het is immers wel mooi ook, zo samen met vader op stap te gaan en over een paar dagen met een vol karretje terug te komen! Daarom loopt ze recht en stevig achter het wagentje en steekt telkens een arm omhoog, naar moeder.

En dan zijn ze bij de hoek. Vader houdt het karretje stil, ze zwaaien beiden uitbundig met een arm, dan zijn ze om de hoek verdwenen.

Nu schieten moeder de tranen in de ogen. Ze blijft nog even staan bij de deur, in die lelijke koude wind.

„Ik zal voor jullie bidden, kinderen, ik zal aldoor bidden of ik jullie weer veilig bij me terug krijgen zal.”

„Kinderen....” zegt moeder, dat zegt ze hier op straat in die gure kou, óók van vader....

Daar is ze immers moeder voor. Is zij niet de moeder die zorgen moet, dat ze allemaal op tijd hun brood en eten krijgen? Nu kan dat niet meer en daarom moeten ze bij haar vandaan, de weg op, om eten te gaan zoeken.

Ze gaat langzaam de trap op. Ze voelt zich zo oud en moe. Misschien komt het omdat ze zo weinig eten heeft gehad de laatste tijd. Misschien komt het omdat de zorg haar zomaar ontnomen wordt en ze niets meer doen kan voor haar man en kinderen.

„Het is hard voor een moeder, Heere,” zegt ze zacht,

als ze de trap oploopt, „alleen moeders weten hoe hard het is, om je man en je kinderen geen eten meer te kunnen geven. Wat is dat hard. Wees die twee op de weg nabij, Heere, dat grote kind en dat kleine. Wat is een man op de weg zonder eten. En als hij moede-loos wordt, wie zal hem troosten. . . . Maar ik moet vertrouwen hebben. Wees die twee nabij, Heere. . . . Ja ja, Bertje, stil maar, ik kom al. Je bent veel te vroeg wakker, als je langer slaapt heb je minder eten nodig. Heere God, wees die twee nabij,” bidt ze dan weer vurig, „laat ze thuishkomen met eten, want Bertje. . . . Ja ja, stil maar, ik kom al, daar ben ik al, Bertje. . . .”
„Bertje zo'n honger,” is het eerste wat ze hoort als ze binnenkomt.

Buiten wordt de wind nog sterker, maar dat houdt de regen tegen.

Vader en Ria lopen dapper achter het wagentje. Het is een plezierig gevoel nu iets te kunnen doen. Niet aldoor te denken aan dat hongergevoel daar diep in je. Er is genoeg te zien, om dat vooreerst te vergeten. En ze hebben allebei vier boterhammen gehad van moeder. Dat is geweldig. Dat hebben ze in een tijd niet gehad. Vader wilde ze niet opeten, maar moeder zei: „Dat móet je nu doen, dan heb je de eerste tijd tenminste niets nodig. Toe vader, anders heb ik geen rust.”

En vader is gaan eten, maar toen hij Bertje gëndag zei, zag zij, Ria, nog net dat vader een boterham in zijn handjes stopte, zomaar onder de dekens. Ze lacht zachtjes, Bertje kraaide van blijdschap. Die boterham is nu natuurlijk allang verdwenen en moeder zal het misschien wel niet eens gemerkt hebben. Dat is maar beter ook, denkt ze wijs.

Fijn dat het droog blijft. Fijn ook dat haar schoenen

nog dicht zijn, de zolen zijn wel dun, maar een gat zit er toch niet in.

Vader heeft klompen aan en een heel oude dikke jas. Daar zijn verschrikkelijk veel lappen ingezet, maar hij is toch heel.

En reusachtig warm. Eer daar de regen eens doorheen is.

Zelf heeft ze een regenjasje aan, van moeders regenmantel gemaakt.

Dat is niet zo erg dik, maar ze heeft dik ondergoed aan, allemaal even oud en gestopt, maar lekker warm. Zo goed als moeder altijd voor hen zorgt. . . .

Hè, ze zou nu wel even terug willen lopen en zeggen: „Kijk, moeder, nog gauw een zoen, hoor, voor we nog verder weg zijn met het karretje. En wat zorgt u toch altijd goed voor ons. Heb je nou zelf wel brood vanavond? Ik zal nooit meer lastig zijn. Ik zal nooit meer mijn zin zo doordrijven. Ik weet best dat ik dikwijls wat verkeerd doe, ik heb er ook vaak spijt van. Maar het is zo moeilijk om dat te zeggen.

Nu zou ik het wel willen zeggen, maar nu bent u al zo ver. . . .”

„Hé, Ria, wat loop je te dromen. Kijk eens wat een karretjes er achter ons komen.”

Ze kijkt om: „Nou, geweldig, wat een massa, die gaan zeker ook allemaal de stad uit, hè vader?”

Verschillende fietsers gaan rammelend voorbij. De meesten zonder banden. Sommigen op antiplof, wat allebei een herrie maakt op de straatstenen.

„We zullen een beetje aan de kant gaan, Ria. Die luitjes met die slechte fietsen kunnen soms zo raar te land komen. Denk er maar om. Ze rijden soms zo tegen je aan.”

Ze lopen nu dicht langs het trottoir.

Zo kun je in elk huis naar binnen kijken.

Dat is weer een nieuw spel, denkt Ria.

Kijk, daar zitten kinderen aan de tafel. Ze hebben

allemaal brood op hun bordjes. Zij zou ook wel wat lusten. Onzin, ze heeft vanmorgen vier sneden gehad. Zie nou, daar huilt een jongetje en een moeder pakt hem bij een arm. Hij begint nog harder. Alweer een ander huis waar je naar binnen kan kijken.

Daar staan een stel kinderen om een orgel te zingen, de vader speelt en de moeder staat tegen de tafel aangeleund te luisteren.

„Als ge in nood gezeten. . . . geen uitkomst ziet. . . .”

Ze zijn alweer voorbij.

Dat zingen ze op school ook dikwijls.

Dat is nou net een vers om te zingen als het schemerig wordt en de meester doet de lamp nog niet aan.

Dan zo met elkaar zingen, fijn is dat.

Ze zingt zachtjes zonder dat ze er erg in heeft.

„Mooi vers, hè Ria, hoorde je het die kinderen ook zingen?”

„Ja, vader. . . .”

„Wat een voorrecht, kind, dat we altijd weten Wie ons uit de nood kan helpen. Er is nu zo verschrikkelijk veel nood.”

„Ja. . . .” zegt ze.

Ze weet niet waarom ze nu ineens aan Joost moet denken. Dat was óók nood, anders weer dan nu, nu is er hongersnood.

En dan denkt ze ook weer aan het pakje in het karretje: aan de overhemden van Joost en aan de kousen. . . . Zou moeder er nog veel aan denken vandaag?

Vast wel. Moeder zegt nooit zoveel, maar je merkt wel, dat ze veel nadenkt. Het zit goed ingepakt en er moet heel wat gebeuren, eer ze dat uit het karretje onder het zeil vandaan halen.

Nu rijden ze door een heel armoedige straat.

Ze lopen onwillekeurig een beetje vlugger. Ria trekt, zonder daar bij na te denken, de schouders samen.

Ook hier kun je in de huizen kijken.

Maar al gauw doet ze dat niet meer.

Een opgeschoten jongen roept: „Hei, wat mot je, heb ik wat van je an. . . .”

Een groep kleine straatjongens sjouwt achter hun karretje aan.

„We gaan mee, baas, aardappelen hale, ken je ons niet gebruiken. Hei, basie. . . .!!”

Als vader geen antwoord geeft en rustig verder loopt, druipen ze af. Ze gaan achter een fietser aan die zonder banden rijdt.

Nog een nieuwe straat en ze zijn de stad uit.

Daar begint de eindeloze weg de polder in.

„Trek die das om je hoofd nog wat vaster, Ria. Het is hier veel kouder op die open weg. Zo. . . . ja. Nou, daar gaan we.”

Ja, daar gaan ze.

Hier en daar staat een eenzaam huis.

„Moeten we hier niet vragen, vader?”

„Nee kind, hier is iedereen natuurlijk al geweest. Laten we maar verder gaan, ik weet nog wel wegen verderop, waar ze misschien nog niet geweest zijn.”

Ze zijn immers nog lang niet moe, het is nog in de morgen en ze zijn goed uitgerust op weg gegaan.

Maar om een uur of twaalf beginnen ze toch goed hun benen te voelen.

Ze zetten het karretje aan de kant van de weg en klimmen er op.

„Zo, Ria, nu eerst eens even rusten. En dan gaan we daar eens vragen, kijk dáár bij die grote nieuwe boerderij. Daar ziet het er zo keurig uit, die hebben nog wel wat, denk ik.”

Ria kijkt omhoog naar de strakke lucht.

„Het wordt mooi weer, zie je dat, vader, lekker hè. Als je zo nat regent, dat is ook niet leuk.”

„Nee, kijk es, Ria, hier zijn twee boterhammen. Ja, dat dacht je niet, hè? Eet maar lekker op. Ik heb er ook twee. Maar dan hebben we niets meer. Dan moeten we maar vragen ergens.”

„Ja. . . .”

Ze zitten genoeglijk op het karretje. De zon schijnt in hun gezichten.

Ze trekken de jassen dicht om hun benen om de warmte van het lopen te bewaren.

Twee handwagens komen voorbij.

„Heila,” roept de kereel die er achter loopt, „hebben jullie al wat?”

„Nog niks, maat. We zijn pas op weg.”

„O, nou, 't zal je niet meevalle. . . . gendag. . . .”

Achter de tweede handkar lopen twee vrouwen.

Ze zien er vreselijk vuil en armoedig uit en gaan zonder groeten voorbij. Ze duwen zwaar, ze hebben zeker wel heel wat onder de deken op die wagen liggen.

„Wat zou moeder nu doen, vader?”

„Moeder? Es kijken, het zal een uur of halféén zijn aan de zon te zien. Mientje zal wel terug zijn van de gaarkeuken. Ze zullen wel gaan eten.”

„Ja. . . .”

Ze denken beiden aan hun tafel thuis met het grijze zeiltje, aan de witte borden met de gaarkeukensoep. Even helpt dat wel, maar een klein uur later rammel je toch weer van de honger.

Vader springt van het karretje.

„Zo, meid, daar gaan we weer. We kunnen hier niet blijven rentenieren. Ben je uitgerust? Gaat 't weer?”

„O, ja hoor, vader.”

Het klinkt heel dapper, maar ze voelt wel degelijk dat ze al uren heeft gelopen. Toch stapt ze recht en flink achter het karretje aan naar de boerderij.

De boerderij ligt een eindje van de weg af.

Een nieuw huis met brede mooie ruiten, een geweldige schuur staat daarachter.

Er groeit een groot verlangen in Ria's ogen.

Stel je voor dat hier nu eens erg hartelijke mensen woonden, die zeiden: „Kom maar binnen. Eet maar mee, rust eens fijn uit.”

En misschien brandt er een kachel, als ze zich daar nu eens even mochten warmen samen.

Ze lopen de grote oprijlaan in. Vader laat het karretje halverwegen staan.

Ze gaan achterom en komen bij de keukendeur.

Een vrouw staat gebogen over een groot fornuis. Het ruikt naar vlees en peren.

Ria voelt een wee gevoel in haar maag. Ze loopt wat achteruit en kijkt niet meer.

„Goedenmiddag,” hoort ze vader zeggen, „hebt u misschien iets te koop voor me?”

De vrouw draait zich met een ruk om, ze veegt wat haarpieken weg van het warme voorhoofd: „Niks te koop, hoor. Geen sprake van. We hebben niks meer.”

Het blijft even stil.

„Helemaal niks?” vraagt vader dan.

De vrouw schudt kordaat met haar hoofd: „Je ken gerust weer gaan, 't is op.”

„Een bekertje melk als 't u blijft? Al is 't dan maar voor haar, voor mijn dochtertje.”

„Man, ik kan er niet aan beginnen. Het gáát niet.”

Ze draait zich resoluut om en buigt weer over het fornuis.

Een secondelang staan ze daar samen.

„Kom maar,” zegt vader.

Naast elkaar lopen ze de oprijlaan weer in, ze grijpen zwijgend het karretje en gaan de weg weer op.

Ria kijkt voorzichtig opzij naar vaders gezicht, er ligt een dikke frons tussen zijn twee ogen.

En plotseling ziet ze ook moeders gezicht, hoort ze moeders stem:

„Zal je dapper zijn? Zal je vader goed helpen? Vader kan soms zo driftig worden. Ik reken nou op jòu.”

„We gaan het lekker ergens anders proberen, hè vader,” zegt haar stem hoog en licht naast hem. „Wat keek die lelijk, zeg, stel je voor dat moeder es zo keek.”

De frons tussen vaders ogen is verdwenen.

Hij lacht een beetje: „Nou, stel je voor, dan gingen we je moeder verkopen voor een ander, is me dat een gezicht. Alla, daar gaat ie weer.”

Nu gaan ze weer dapper op weg. Weer een grote nieuwe boerderij.

„Die slaan we maar over,” zegt vader.

„Kijk, daarginds, zullen we 't daar eens proberen?”

Ze gaan het erf weer op. Een paar kinderen spelen buiten op een lege boerenkar.

Ze roepen hen na: „Wat moet je? We hebben niks te koop. Mijn moeder is in de boet.”¹⁾

Ze lopen naar de achterkant van het huis. Een kleine boerenvrouw komt net de schuur uit.

„We hebben niets te koop,” zegt ze, voor dat vader wat gevraagd heeft. „Er zijn er al zo onnoemelijk veel geweest.”

„O,” zegt vader. . . . „ja. . . .”

Ze keren hun karretje weer om.

De vrouw kijkt hen na.

„Willen jullie soms een beker melk?” roept ze dan.

Verrast blijven ze staan.

„Graag, mens, als je dat kan missen.”

„Jawel, kom maar effen in de koegang.”

Daar staan ze in de warme stal, achter de koeienlijven.

Hier zou ik willen blijven, denkt Ria dromerig, als ik op dat randje mocht zitten en. . . .

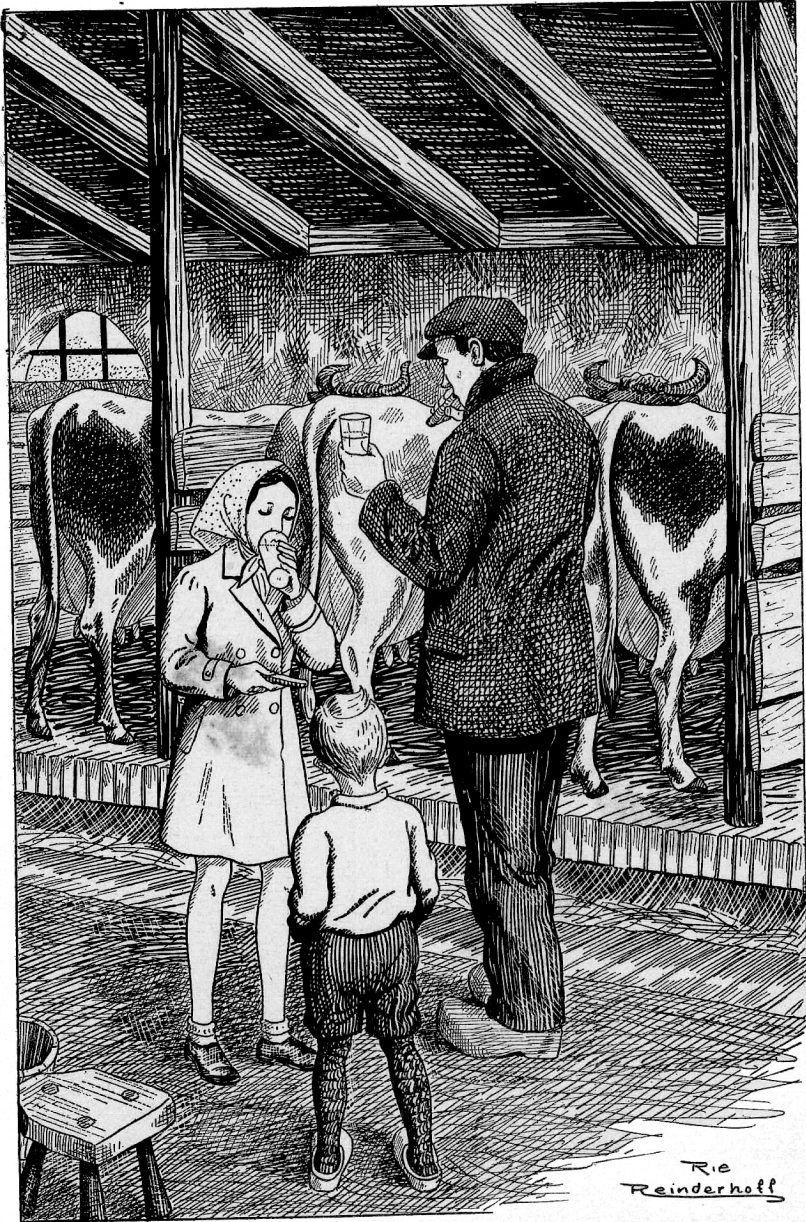
„Ga maar effen zitten,” zegt de boerenvrouw, „hier, een beker warme melk. Ik haal ze net van het vuur.

Alla, neem er maar een snee brood bij, jij ook, baas.

Jij bent ook niet van de vetste.”

Ze worden door en door warm daar in die koestal, ze krijgen nog een tweede boterham en een tweede beker melk. De vrouw gaat weer naar de schuur. Een

¹⁾ de schuur

kleine jongen komt de koegang in en gaat bij hen staan.

„Ik mot kijke of jullie niks wegpakke van me moeder,” zegt hij openhartig.

Dat doet weer even zeer. Maar ze proberen dat tegelijk maar te vergeten. Ze hebben hier brood en melk gekregen en die vrouw is goed voor hen geweest.

Een half uur later gaan ze weer. De kleine jongen is trouw meegegaan tot de brug.

Hij zwaait hen na of het vrienden van hem zijn.

III.

ALS 'T DONKER WORDT

De wereld lijkt nu toch een beetje anders, een beetje vriendelijker weer. Ze zijn lekker warm en hebben nu niet meer dat weë hongergevoel. Hun voeten stappen weer gelijkmatig en dapper achter het karretje, dat licht en gemakkelijk voortrolt langs de weg.

Tè licht en tè gemakkelijk. Onder dat grijze zeil ligt alleen nog maar het pakje, dat moeder nog een keer uit het karretje heeft gehaald, toen het er al netjes onder was geborgen.

Wilde ze het toen nog terugnemen, had ze er toch nog spijt van?

„Vader, moeten we de volgende boerderij de handdoeken maar es meenemen?”

„Nee, nee kind, niet te gauw, dat kan morgen ook nog als het moet. Laten we het eerst nog zo proberen.”

Nog eens gaan ze een boerenerf op. Tevergeefs.

Ze wennen er al aan, dat er niets te koop is, dat er niemand meer iets heeft.

Heel af en toe krijgen ze een boterham, waarin ze gretig happen.

Bij een grote oude boerderij staan ze een tijdje te wachten.

Er komt niemand.

Eindelijk steekt op de bovenverdieping een hoofd uit het raam.

„Hei, wat mot dat daar?” En dan met een uithaal: „Janùùs, stuur jij die schooiers es sebiet van ons erf.”

„Zijn jullie helemaal gek,” raast vader plotseling, „als je zèlf maar geen schooier bent.”

Hij heft woedend een vuist op: „Wacht maar, ik zal je wel krijgen.”

Ria is geschrokken, ze grijpt die arm van vader: „Kom nou,” zegt ze, „laat ze kletsen. Kom maar, hoor vader.”

Maar ze voelt zich arm en ellendig als ze naast elkaar het erf aflopen.

Het hoofd uit het raam is naar binnen verdwenen.

Weer lopen ze achter dat karretje, dat altijd even licht blijft.

Ria kijkt langs vader en langs haar eigen kleren.

En opeens ziet ze hen tweeën zoals die vrouw hen heeft moeten zien.

Haar schoenen zijn grijs van het stof, haar ene sok heeft een groot gat; vaders jas met al die lappen.

„We zien er ook uit, vader,” zegt ze en probeert te lachen, „toe nou, vader, niet zo kwaad zijn. Dat helpt immers niks. Ze meende het misschien niet zo kwaad. En kijk nou es hoe ik er uitzie.”

„Ja, maar,” foertert vader nog even, „wat denken ze wel. Dat ze je àlles maar kunnen zeggen. . . .”

Moeders stem: „Vader kan soms zo driftig worden. . . .”

Vader, die altijd zo goed voor hen is, die sjouwt om hout, uren ver in het bos. Maar als vader eenmaal boos wordt. . . .

„Wat zullen we een hoop te vertellen hebben, vader, als we thuiskomen.”

Thuis. . . . ze blijven daar samen aan denken. Ieder op zijn manier.

Thuis. . . .

Een vrouw met een kapotte kinderwagen haalt hen in.

„Jullie hebben zeker ook niks,” zegt ze nijdig, „je ken gerust weer gaan, ze geven je toch geen klap.”

Ze duwt de lege wagen ruw voor zich uit. Haar blote voeten zijn zwart, de hiel bloedt een beetje. Dat is niet erg moedgevend, zo'n vrouw vlak voor je.

Thuis. . . . denken ze weer. . . .

Hoe maakt mijn vrouw het, denkt vader, die zit daar nu alleen met de honger en de narigheid. Hout voor de kachel is er gelukkig.

Kom, ik moet de moed zo gauw niet opgeven. We zijn pas een dag op weg. En Bertje moet toch eten hebben.

Bertje en de anderen. Alla, Verdonck, kop op.

En plotseling bidt hij daar achter het wagentje, lopend op de weg. Met open ogen:

„Heere God, geef ons toch eten. We kunnen niet leven zonder eten. Dat kleine Bertje van me niet met zijn witte gezicht. Ik kan toch niet teruggaan zonder eten. Laat er iemand barmhartig zijn.”

Ook Ria loopt aan thuis te denken. Het wordt al schemerig buiten.

De zon gaat schuil achter een wolkbank en zakt snel weg.

Een grauwe mist glijdt over de landen.

Net lange sluiers, denkt ze.

Hoe is het nu thuis. . . .

Bertje zal wel weer niet kunnen slapen en Mientje zal erg lastig zijn. . . .

Moeder. . . . moeder moet altijd maar weer overal raad op weten. En als ik thuis ben, ben ik dikwijls ook nog zo vervelend.

Het is ook zo verschrikkelijk als je nooit meer genoeg te eten krijgt.

Maar misschien komt er nu gauw een boer, die wat verkopen wil.

Ze sjouwen nog een paar uur door. Eindelijk is er een die een kistje aardappels verkoopt. Het is niet veel, maar het is toch meer dan niets. Al de anderen laten hen gaan. Ze hebben niets, of ze zeggen dat maar.

Als het een uur of zeven wordt, vinden ze niets vreemd meer. Of ze aangezien worden voor kermisvolk of bedelaars of schooiers, het went allemaal wel.

Als ze maar iets wilden verkopen.

Tenslotte staan ze weer op de weg, leunend tegen het karretje. Ria bijt de tanden stijf op elkaar. Ze wil het niet zeggen, maar ze kan niet meer. Ze heeft een grote blaar op haar ene hiel. Haar andere schoen brandt aan haar voet.

Het is nu helemaal donker.

Ze staan daar een beetje troosteloos te kijken.

„We moeten onderdak zoeken voor de nacht, Ria, om acht uur moeten we binnen zijn. Dat zal zo moeilijk niet wezen. Er zal toch wel iemand een schuur hebben met wat hooi er in.” Ze zijn nu zo moe, ze willen met alles tevreden zijn, als ze maar een dak boven zich hebben en als ze maar niet meer hoeven te lopen. De gedachte dat ze nu spoedig zullen uitrusten en heerlijk zullen slapen geeft nieuwe moed.

Ze gaan de eerste de beste boerderij binnen.

„Nee,” zegt de boer, „het spijt me wel, we beginnen er niet meer aan. We hebben er al zoveel narigheid mee ondervonden.”

„Geef me een klein plekje in je schuur,” vraagt vader.

„Nee man, het spijt me echt, maar we zijn vastbesloten om het niet meer te doen.”

Ze gaan weer verder.

Ze vragen bij zeven, acht boerderijen en worden overal geweigerd.

De een is al vol, de ander heeft geen ruimte, een derde durft het niet aan.

Ria is blij dat het donker is, ze kan onmogelijk verder en de tranen lopen haar langs de wangen.

Het helpt nu allemaal niets meer, het helpt niet of ze aan moeder denkt, die gezegd heeft dat ze dapper moet zijn, het helpt niet of ze aan Bertje denkt, die vast weer ligt te kreunen van de honger, het helpt niet of ze aan Mientje denkt, die zo blij en stralend vroeg: „En komen jullie dan met eten thuis? Wat een feest zal dat wezen, hè?”

Het helpt allemaal niets meer, want ze is zo vreselijk moe, ze kan niet meer staan op haar benen. En ze verlangt alleen maar naar een plekje om eindelijk te liggen en te slapen.

Vader ziet het toch wel, al is het donker op de weg.

Hij vergeet er zijn eigen moeheid door.

„Kruip jij maar op het karretje, kind. Zó ja, trek dat zeil maar over je benen. Zet de kraag van je mantel maar op. Ik blijf hier even aan de kant van de weg uitrusten. Dan gaan we straks verder. Ik kan jou makkelijk rijden.”

Ze wil eigenlijk niet en toch zit ze al in het wagentje. Het is heerlijk uit te rusten en nergens meer aan te denken. Ze kan met geen mogelijkheid haar ogen meer openhouden.

Ze denkt nog: maar ik ga niet slapen, want vader. . . . kan toch niet alleen. . . . ik moet toch dapper zijn. . . . ik zal. . . .

En dan denkt ze niets meer.

Vader staat tegen het karretje geleund, hij kijkt naar Ria.

Dan trekt hij behoedzaam het zeil nog wat hoger over haar heen.

Hij doet dat zacht en voorzichtig als een moeder.

Zo zijn nou kinderen. Ria is nog een kind. Misschien had ik dat toch moeten bedenken en haar thuis moeten laten.

Zo'n dapper kind. De hele dag heeft ze me geholpen

en nu opeens is ze aan het eind. Ze slaapt in als een kind bij moeder thuis.

Ach, hoe was ik zelf toen ik zo oud was.

Hij gaat zitten aan de kant van de weg.

Dat is wel een beetje koud, maar dat is het ergste niet.

Een paar sterren kijken tussen twee wolken door, dan verdwijnen die weer.

De weg om hem heen is donker en stil.

Een vreemde verlatenheid maakt zich van hem meester.

Nu zit hij hier heel alleen, er is niemand die hun een plekje geven wil in de nacht die komen gaat.

Nu hebben ze hem allemaal alleen gelaten, ook Ria, de laatste. . . . ze slaapt.

Vader Verdonck denkt plotseling aan Jezus.

Hij vergeet daar een ogenblik zijn eigen verlatenheid om.

Wat moet dat voor Jezus geweest zijn in de hof van Gethsémané, toen ieder Hem had uitgestoten, toen ook zijn vrienden, de discipelen, sliepen.

Waarom zit hij hier?

Waarom heeft hij medelijden met zichzelf?

Hij heeft een thuis, heeft een vrouw, die van uur tot uur aan hem denkt.

Hij heeft kinderen die op hem wachten, naar hem verlangen.

Het is goed om in je leven veel aan het lijden van den Heere Jezus te denken. Dan begrijp je dat je zelf nog niets te lijden hebt.

Hij staat op.

Is hij een kerel? Een kerel waar wat in zit?

Geeft hij na een dag de moed al op, omdat Ria slaapt? Ria is immers een kind.

Hij zal het karretje rijden naar een dorp en daar de hulp van de politie inroepen. Komaan, er zullen wel meer mensen wezen, die doodvermoeid zijn en die een knagende honger voelen daar ergens diep in zich.

Hij pakt de bomen van het karretje op en begint te duwen. Ria slaapt door. Ze merkt nergens meer wat van. Ze heeft een vreemde droom.

Ze zit in een trein, die trein schokt verschrikkelijk.

Als hij even stilstaat, stappen een man en een vrouw naar binnen.

Ze zien een pakje in het bagagenet liggen.

„Van wie is dat?” vragen ze Ria.

Ze trekt de schouders op: „Ik weet het niet.”

„Nou, dan moet het maar voor ons zijn, we kunnen tegenwoordig alles gebruiken.”

Ze nemen het pakje ruw uit het bagagenet en scheuren het papier los.

En dan strekt Ria allebei haar handen uit, want het is het pakje van moeder. De overhemden en de kousen van Joost.

Ze worstelt met die twee mensen, ze kreunt in haar slaap.

Vader Verdonck buigt zich over haar heen.

Een schrik schokt door hem heen.

Als dit kind van hem nu maar niet ziek wordt onderweg. Wat moet hij dan?

Hij vergeet er zijn eigen verlatenheid om.

Is het te koud op het karretje voor dat schaap? Moeder zou er wel beter op gepast hebben.

Waarom is hij niet veel eerder naar de politie gegaan. Of mag je daar ook niet overnachten? Je weet het tegenwoordig niet meer.

Het moet nu haast acht uur zijn, straks wordt hij nog aangehouden. Wat moeten ze dan?

Zie je wel, er komen voetstappen van de andere kant, die komen hem tegemoet.

Zal hij omkeren, de andere kant op?

Nee, hij moet maar doorgaan, hij kan het ook niet helpen dat ze hem niet herbergen willen.

Als het een Duitser is.

Kom, zo bang is hij niet, hij kan zijn woord nog wel

doen. Ze zullen zo maar niet beginnen te schieten.

Een zwarte figuur komt nader, steeds nader.

Nee, geen Duitser, een kleine man met een beetje gebogen rug loopt daar in het donker op de weg. Als hij bij het karretje is, staat hij stil.

„Waar moet je naar toe met dat wagentje, baas?”

Vader Verdonck staat stil: „Als ik dat maar wist, ik heb geen onderdak, ze hebben nergens plaats voor ons.”

„Voor ons? Wie nog meer, ligt er een in dat karretje?”

„Ja, mijn dochtertje. Ze is zo dapper meegegaan om eten. . . .” Och, kom nou, nu trilt zijn stem. . . . is hij een kerel?

Hij slikt tweemaal en zegt dan: „Het valt niet mee op de weg. . . .”

De kleine kromme man komt dicht bij het wagentje. Vader kan nu duidelijk zijn gezicht onderscheiden, het is mager maar goedig.

„Gaan jullie maar met mij mee,” zegt hij hartelijk, „ik heb maar een klein huis, vol kinders, maar er kunnen er altijd nog bij. Kom maar.”

Ja, nu moet je je dat toch voorstellen. Daar loopt vader Verdonck achter dat karretje en de tranen lopen langs zijn mager gezicht.

Want nu krijgt zijn kind een dak boven haar hoofd, misschien een bos stro om te slapen. Hij zal kunnen uitrusten en weer warm worden.

Het is donker en als dat kromme kereltje niet praat, hoeft het ook niets te merken van die tranen. Het is immers zo weer over. Het is een gewaarwording als je na zo'n dag opeens een mens ontmoet, die je hartelijk toespreekt en meeneemt, die wat voor je voelt.

Hij moet ook weer aan Jezus denken, die in Zijn grote verlatenheid alleen bleef. Die namen ze niet mee, die zag geen open armen en harten.

En nou zorgt die zelfde Jezus nog voor hem, dat hij

een plekje krijgt en hij heeft er in zijn moedeloosheid niet eens om gebeden.

Nee, nee. . . . hij is er nog lang niet aan toe achter Jezus aan te gaan. . . .

Een tekst schiet door hem heen — Wie Mij volgt zal in de duisternis niet dwalen. . . .

Waarom denkt hij daar nu pas aan, waarom niet daarstraks toen de nood zo hoog was?

„Ik zal een beetje helpen,” zegt het kereltje, „die boodschap voor mijn dochter zal ik morgen vroeg dan wel doen. Dit is heel wat nodiger. Dat schaap moet in de warmte.”

Een paar honderd meter verder staat het karretje met een schok stil.

Van die schok wordt Ria plotseling wakker. Ze zucht verlicht, er is geen trein, niemand pakt de kleren van Joost van haar af. Daar is vader, heeft die haar gereden, heeft ze werkelijk geslapen? Wie is dat mannetje daar. . . .?

„Kom d'r maar af, deerntje, jullie kenne hier van nacht wel blijven, kom maar.”

Wat is dit? Droomt ze nu, nee toch? Kan het waar zijn?

Neemt dit aardige mannetje hen zo maar mee?

Ze lopen achter hem aan, brengen het karretje in de schuur en gaan een keuken binnen.

Daar staat op de tafel een oliedrijfver.

Zes, zeven gezichten zijn daar omheen. Ze onderscheiden die zo gauw niet.

Een warmte slaat tegen hun benen.

Een lachende vrouwenstem zegt: „Heb je weer zwervertjes meegebracht, opa? Kom d'r maar in, mensen. Henkie en Jansje, gaan jullie op de grond zitten, laten die twee bij de kachel bijkomen.”

Een warme gloed van blijdschap schiet Ria naar het gezicht, ze strekt haar koude voeten naar de kachel en trekt de schouders behaaglijk samen.

En vaders tranen zijn lang verdwenen en vergeten. Hij wrijft zich in de handen: „Mensen, mensen, weten jullie wel wat een weldaad je doet aan ons? Ik heb er geen woorden voor.”

Ria gaat nu de gezichten onderscheiden, ze telt de kinderen, zeven kinderen.

Wat kijkt die ene haar vreemd aan. Ze vergeet dat dadelijk weer, ziet het gezicht van de vrouw tussen al die kinderen in.

Een vriendelijk gezicht met donkere ogen. Die vrouw staat op, ze zegt:

„Jullie zullen wel wat lusten, denk ik. Ik heb erwtensoep, wat denken jullie daarvan?”

„Nee, nee mens,” zegt vader ontdaan, „dat is te erg. Dat moet je niet doen. Denk om jullie zelf.”

„O, maak je geen zorg over ons. Wij komen er wel. We hebben een boer in de familie die goed om ons denkt. Ik zal het even warmen.”

En dan wordt het een sprookje gelijk, vindt Ria.

Daar zitten ze even later aan die tafel bij het olie-lichtje en eten die heerlijke warme soep. Hoe lang is het geleden dat ze zoiets aten?

Vader kijkt over zijn bord heen naar Ria: „Waren ze er van thuis nou ook maar, hè meid, dan kregen ze de helft.”

De vrouw lacht even: „Ja ja, dat begrijp ik wel. Maar jullie hebben hard gesjouwd, het komt jullie toe. Heb je al wat opgehaald?”

„Eén kistje aardappels,” vertelt vader.

„Ja, 't is moeilijk, hè? Dat hoor je van iedereen. Wil je nog een bordje, Ria? Je wordt zeker lekker warm nou. Je hebt een kleur, beter dan daarstraks.”

Ria knikt dankbaar: „O, het is hier heerlijk.”

Ze krijgen nog een bordje, het is haast te veel.

Ze zijn dit stevige eten thuis niet meer gewend. Ria zit daarna weer dromerig en doezelig op de stoel bij de kachel.

Ze probeert de namen van al die kinderen te onthouden, Henkie en Jansje en Mientje, dat doet aan thuis denken. . . .

Kobus en Janus en Freekje en Wies. . . .

Dat Wiesje. . . .

Wat is er met dat kind, dat meisje?

En plotseling weet ze het, Wies is blind, ze kan niets zien. Ze weet opeens zeker dat die ogen dood en leeg zijn.

En dan klinkt de stem van Wiesje door de kamer:

„Kijkt dat vreemde meisje aldoor naar me, moeder?

Ik voel het.”

De kleuren schieten Ria uit, ze duikt geschrokken in elkaar.

En dat hoeft toch niet, want die stem is zo zacht en lief, zo hartelijk.

Het lijkt wel of Wiesje voelt dat Ria schrikt, want ze zegt er vlak overheen: „Schrik maar niet, hoor, ik begrijp het best.”

Het klinkt zo wijs, zo hartelijk.

Ria voelt zich opeens heel jong en kinderachtig bij dit meisje en ze ziet er toch uit of ze wel een paar jaar jonger is dan zij.

„Is je man soms naar Duitsland?” vraagt vader dan aan de moeder.

Het gezicht van de vrouw wordt donker en verdrietig.

„Mijn man is omgekomen in de trein,” zegt ze langzaam, „het was een vreselijke beschieting.”

Het wordt stil in die keuken, al die kinderen zwijgen, ze kijken naar elkaar, ze kijken naar hun moeder.

En het oude opatje zegt zachtjes: „Ja, ja, kinderen. . . .”

Is er overal verdriet, denkt Ria, hier ook? Ik vond het hier zo prachtig, ze hebben nog goed eten, ze hoeven niet langs de weg, ze worden niet als bedelaars weggestuurd, niet uitgescholden bij de keukendeuren.

Maar hier is een vader dood, en dat Wiesje. . . .

„Ja,” zegt de moeder, „een jaar geleden is dat. Deze oorlog brengt een hoop ellende.”

„Maar we hebben nog een Vader in de hemel, hè moeder?” zegt Henkie plotseling.

De moeder lacht zachtjes: „Ja zeker, jongske, onthou dat maar goed. Jullie allemaal....”

Ze huilt niet, deze vrouw.

Een dapper mens, denkt vader. Als ik mijn vrouw eens moest missen.... zou ik dan zo kunnen zijn? Ik was al moedeloos op de weg, toen ik geen onderdak kreeg....

En Ria denkt aan die andere kinderen, vanmorgen vroeg, bij dat orgel: „Als g' in nood gezeten....”

Was dat vanmorgen? Werkelijk? Is dat allemaal gebeurd op één dag....?

„Ria, jij moet nodig naar bed, kind, ik zal je boven brengen,” zegt de vrouw.

Weer zijn ze allebei verbaasd.

Naar boven? Hoeven ze niet in een schuur, in het hooi?

„Jij mag wel bij Wiesje slapen, Ria, die vindt dat wel gezellig.”

„In een bèd?” stottert Ria.... „mag dat echt?”

Nu schieten die moeder de tranen tòch in de ogen.

„Mijn kind, natuurlijk, wat dacht je dan, dat ik je op de grond zou leggen.”

„We konden nergens een plekje krijgen, zelfs niet in het hooi,” zegt vader en er is een bittere klank in zijn stem, „en nou komen we hier en nou zijn jullie zo goed.”

„Och,” zegt vrouw Verlaat, „misschien moet je eerst zelf veel verdriet gehad hebben om wat voor een ander te kunnen doen. Neem het die boeren niet al te kwalijk, ze hebben het stoffelijk nog zo goed, ze kunnen zich de ellende niet indenken. Dat zal het wezen....”

Achter elkaar gaan ze naar boven, met z'n vijven. De

grootsten mogen nog opblijven. Vader praat met opa bij de kachel.

Boven is een ruime zolder, die net een grote kamer lijkt. Daar staan een stel bedden bij elkaar. Moeder Verlaat zet een drijvertje neer.

„Nou allemaal als een haas in bed, anders kost het te veel olie.”

Ze kleden zich vlug uit. Ze knielen neer voor die ledikanten en bidden om beurten.

Het is Ria of ze hier al helemaal thuis is.

Het duurt geen vijf minuten of de moeder is naar beneden.

De tongen komen los, de kinderen vragen van alles aan Ria.

Ze vertelt van Bertje en van Mientje, van de stad, waar geen trams meer rijden, van de winkels die groot en leeg zijn. Van de honger.

Ze denkt even aan het pakje in het karretje. Nee, daar vertelt ze toch niet van, dat doet te veel pijn.

Ze wordt zo slaperig, de stemmen van de kinderen lijken wel van ver te komen, ze geeft nauwelijks meer antwoord.

Dan slapen die kleintjes in.

Ook Ria doezelt weg.

Alleen Wiesje ligt nog wakker.

Haar grote blauwe ogen staren in het donker.

Voor Wiesje is het altijd donker, dag en nacht. Ze weet niet beter, ze heeft nooit iets kunnen zien.

„Ik wou,” zegt ze dromerig, „dat ik net was als jij, Ria. Dat ik ook langs de weg mocht....”

Ria is opeens klaar wakker.

„Wat zeg je nou, Wies? Langs de weg.... Weet je wel hoe verschrikkelijk dat is? Iedereen stuurt je weg. Jaag die schooiers van mijn erf, riepen ze ergens. Bedelaars.... overal maken ze je voor uit. En aldoor heb je zo'n verschrikkelijke honger....”

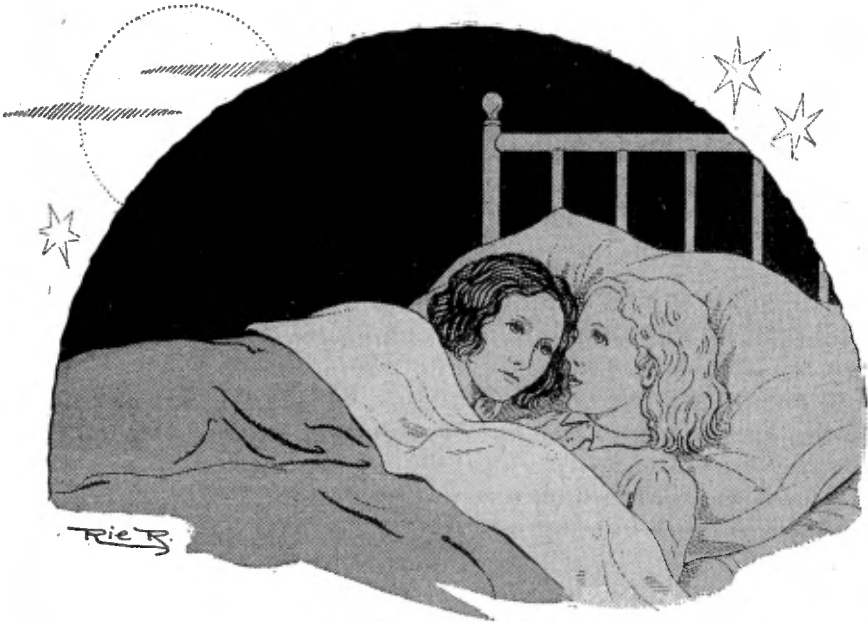
Ze rilt in het donker. Ze rilt omdat ze aan morgen

denkt, als ze weer langs de weg zullen gaan, vader en zij.... als ze misschien weer nergens iets zullen krijgen.

Ze schuift onwillekeurig een beetje dichters naar Wiesje toe.

Het is een veilig gevoel hier iemand bij je te voelen.

„Ja, ja,” zegt die wonderlijk dromerige stem van

Wiesje weer.... „dat zal wel vervelend zijn. Maar ik zou de bomen kunnen zien en de sloten. Hoe ziet een sloot er uit? Dat blinkt, zeggen ze thuis. Wat is dat, blinken? Ik zou al de kinderen op de weg kunnen zien. En als ze me uitscholden zou ik toch niet boos worden. Ik zou aldoor lopen danken, dat ik ogen had net als jij. Ik zou er om lachen en mijn hand opsteken en naar de zon en de blauwe lucht kijken. Hoe ziet dat er uit de zon? Het is warm op mijn handen

en op mijn ogen. Meer weet ik er niet van. Kon jij morgen maar hier blijven en ik met je vader mee. Zou je willen ruilen, Ria?"

Waar is de slaap, die haar bijna had meegenomen naar een ver, ver dromenland? Ze is klaar wakker en tuurt naar het kleine zolderraampje, waar ze juist twee grote sterren door zien kan.

„Ruilen....” zegt ze zachtjes.... „nee.... Wiesje.... ik.... ik wil toch maar liever langs de weg lopen en honger hebben. Ik dacht er niet aan, dat jij.... zie je.... Ik wou dat jij mijn zusje was, ik zou je altijd voorlezen en alles vertellen, ik zou net zolang vertellen hoe alles er uit ziet, tot je het bijna zag. Tot het net was of je ook twee goeie ogen had.” In het donker glimlacht Wiesje wijs.

Een lief kind is die Ria, maar ze zou het immers toch niet allemaal kunnen doen. Ze zou net als haar eigen zusjes en broertjes het toch weer vergeten en weglopen en gaan spelen.

En ze zou weer alleen zitten met haar blinde ogen.

Alleen moeder.... die vergeet haar nooit, die blijft om haar denken.

En vader.... ja, haar vader....

Het voelt warm achter haar ogen, ze wil niet huilen naast dat vreemde meisje, dat zo lief en dankbaar is.

„Als ik mijn vader nog maar had,” zegt ze haperend,

„die kon wel goed vertellen. Hij zei: een boom is rond.

En dan nam hij mijn twee handen en legde die om een boom heen.

Dan was het net of ik die boom gezien had. Wat doe je, Ria? Huil je nou? Dat hoeft toch niet, dat hoeft immers helemaal niet? Weet je, vader zei altijd: Later heb jij ook twee ogen, later als er een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zal zijn. Dan is er niemand meer ongelukkig of mismaakt.

Fijn zal dat zijn, hè? Soms denk ik wel eens, dat ik

heel gauw sterven zal, zie je. Omdat mijn hart zo zwak is, zegt de dokter.

De dokter heeft het tegen moeder gezegd, ze dachten dat ik het niet horen kon. Maar ik kan heel goed horen, omdat ik blind ben, zie je. Huil je nou weer? Denk je dan dat dat erg is? Begrijp je dan niet wat een feest het zijn zal als ik den Heere Jezus zien kan!!

Ik kan hier immers toch niets doen. Ik kan niet helpen zoals jij je vader helpt."

„Maar.... maar de anderen," zegt Ria hartstochtelijk, „die zouden het immers vreselijk vinden. Ik ook. Ik zou wel altijd bij je willen blijven. Ik zal je nooit meer vergeten, Wiesje, en later...."

Weer lacht Wiesje wijs en stil in het donker.

Het is niet waar wat Ria zegt, ze zal haar over een poosje toch weer vergeten. Als de oorlog over is en ze heeft haar vriendinnetjes weer. En ook Henkie en Jansje zouden haar vergeten en de groten ook.

Alleen moeder niet en opa niet....

Even later slapen ze zomaar in, zonder meer wat te zeggen.

Ze horen het niet meer als de groteren naar bed gaan. Langs het kleine zolderraam schuift een heel smalle maansikkel langzaam voorbij.

IV.

EEN GOED BEGIN

Een klok slaat acht uur als Ria wakker wordt. Verbaasd wrijft ze zich de ogen uit. Waar is ze toch?

Ze strekt haar voeten nog eens uit. Dan richt ze zich snel op en kijkt om zich heen. Een grote lichte zolder, een open raam vlak voor haar.

O, natuurlijk, ze weet het weer.

Maar waar zijn al die kinderen? Waar is Wiesje? Het bed is leeg.

Zijn die werkelijk allemaal opgestaan, hebben ze zich aangekleed en zijn ze naar beneden gegaan zonder dat zij het gehoord heeft?

Wat moet ze diep geslapen hebben.

Thuis is ze bijna altijd de eerste, op moeder na, die nog voor haar beneden is.

En waar zou vader zijn?

Ze heeft gisteren niet eens gehoord waar die zou slapen.

Het is nog zo heerlijk behaaglijk in bed. Zou ze nog even blijven liggen?

Als ze eenmaal beneden is zal ze de weg weer op moeten. Ze huivert daar even van, maar even plotse-ling schaamt ze zich.

Want ze hoort opeens die dromerige stem van Wiesje weer, een stem zoals ze nog nooit in haar leven heeft gehoord: „Zou je willen ruilen, Ria?”

Nee. . . . o nee immers.

En tegelijk is ze dapper het bed uit, heeft haar sokken al aan. Hè ja, dat lelijke gat er in, zal ze maar zonder sokken gaan? Het staat zo slordig en als vrouw Verlaat het ziet, zal ze misschien denken dat moeder slordig is en ze zijn immers netjes van huis gegaan.

Ze stopt de sokken in elkaar en kleedt zich vlug aan. Als ze de trap afkomt en de keuken binnengaat, komt vader net met een arm vol gehakte houtjes uit het schuurtje.

Echt wat voor vader, dadelijk al weer bezig te helpen. Zij lag maar lui te slapen.

Vrouw Verlaat staat bij het fornuis.

„Ik heb zolang geslapen,” zegt ze beschaamd, „ik heb niets gehoord.”

„Geeft niets, hoor kind, dek jij maar even de tafel. Je was zo moe gister.”

Ze gaat vlug aan het werk, ze helpt ook gauw de kopjes en bordjes afwassen van gister. De kinderen komen na elkaar van buiten de keuken in.

De een heeft aardappels geschild, de ander is naar den boer geweest om melk. Weer een ander heeft cokes geklopt in het schuurtje.

Als ze allemaal binnen zijn, schuiven ze om de tafel. Ze krijgen ieder een bordje pap, Ria's ogen glanzen en die van vader niet minder.

Daarna krijgen ze twee dikke sneden brood op hun bord.

En dan plotseling begint het vreselijk te regenen.

„Tjonge, da's niet best,” zegt vader geschrokken, „dat kunnen we slecht gebruiken.”

Opa gaat even buiten kijken.

„Het zal wel meevallen, hoor. Ik ben altijd zeeman geweest in de goeie ouwe tijd en dan heb je vanzelf wel verstand van het weer gekregen. Het is maar een stevige bui, schat ik. Eet maar rustig je brood op.”

Dat is gauw genoeg gebeurd.

Opa leest daarna uit de bijbel.

En dan dankt hij hardop voor allemaal. Hij bidt ook of de Heere deze twee mensen helpen wil op de weg en ze bewaren wil voor al de gevaren, voor de honger en voor oververmoeidheid.

Het doet toch goed als ze zo met je meelevén.

Wat later helpen Wiesje en Ria weer met afwassen.

De anderen gaan op twee na naar school, de grootste twee gaan naar den boer.

Zoals die Wiesje kan helpen met afwassen. Ria is er verbaasd over.

Dat had ze toch niet gedacht.

Vader loopt rusteloos heen en weer van het keukenraam naar de deur. Aldoor kijkt hij naar de dikke lucht, waaruit het maar blijft regenen.

„Kom Verdonck, kijk de lucht niet droog, man. Je kunt toch wel even wachten.”

Maar vader schudt resoluut 't hoofd: „Jullie hebben nou last genoeg van ons gehad. Het wordt hoog tijd dat we weggaan.”

„Dat let niet op een uurtje, hoor,” zegt de vrouw hartelijk, „het wordt heus wel weer droog.”

En werkelijk, als de kopjesboel weg is, de keuken geveegd en gestoft, schiet een bleek zonnetje het keukenraam binnen.

Vaders gezicht klaart op: „O, gelukkig,” zegt hij.

„Kunnen we nog wat voor u doen, vrouw Verlaat? De houtjes zijn klaar, de aardappels ook. Als er nog wat is. . . .”

„Nee, welnee, natuurlijk niet. Stop je warm in, Ria. Kind, wat zie ik, ben je op blote voeten? Heb je geen kousen?”

Ze krijgt een kleur.

„Jawel. . . . maarre, er is er een zo kapot.”

„Nou meid, ga gauw zitten en stop hem maar. Kan je dat zelf wel? Ja? Prachtig, kijk, hier is een kluwentje schapenwol.”

Wiesje komt bij haar staan. Ze strijkt even over de sok.

„Lekker warm zeker, hè? Een dikkerd, zeg.”

„Ja,” zegt Ria.

Ze stopt zwijgend de kous. Soms kijkt ze even naar het blonde hoofd van Wiesje.

Ze denken beiden aan de vorige avond, waar niemand van weet.

Maar ze spreken daar niet meer over, hier in de lichte morgenkeuken.

Brokstukken van zinnen die Wiesje gezegd heeft gaan door haar heen.

„Zou jij willen ruilen, Ria? . . . . Ik zou aldoor lopen danken dat ik ogen had net als jij. . . .”

Als ze maar iets voor Wiesje doen kon. Maar wat kan ze doen? Als ze thuis is, een mooie ansichtkaart stu-

ren. Nee, welnee, Wiesje kan die immers toch niet zien.

De sok is klaar.

Ze kleden zich aan. Vader bedankt nog eens heel hartelijk. Ze lopen naar het schuurtje en vader haalt het karretje er uit.

Onder het grijze zeil weten zij tweeën het ene kistje aardappels en het pakje met kleren van moeder.

Ze staan allemaal buiten als ze weg gaan.

Maar plotseling draait Ria zich om en holt terug, ze slaat haar twee armen zo maar om vrouw Verlaat haar hals: „Dank u nog wel, hoor,” zegt ze, „dank u wel.”

En nu schieten de ogen van vrouw Verlaat toch weer vol tranen.

Die dappere vrouw, die niet huilde toen ze vertelde van haar man die gestorven was. Die schieten de ogen nu vol bij de dankbaarheid van dat kind.

En ze schudt even haar hoofd, omdat dat kind daar zonder moeder langs de weg zal gaan en misschien geen open handen en armen vinden zal vandaag.

En een man....

Ze denkt bijna hetzelfde wat Ria's moeder gedacht heeft toen ze weggingen van huis.

Wat moet een man langs de weg zonder eten. Wat is dat, zo'n kerel, die zijn maag niet volkrijgt.

Ze zijn al een heel eindje weg.

Ria kijkt telkens om en steekt een hand op.

„Dag Wiesje, Henkie, dag Jansje....”

En weer.... „dag Wiesje....”

Ze raken nu bijna 'tuit het gezicht, straks zullen ze de bocht omgaan en niemand meer zien.

Als ze tenslotte nog een keer omkijken zijn ze allemaal verdwenen.

Nee, toch niet allemaal.

Alleen Wiesje staat er nog, de enige die niets zien

kan. Ria ziet het aan het vuurrode rokje dat ze draagt.

Ja, Wiesje staat er nog, Wiesje Verlaat.

De anderen zijn naar binnen gegaan. Er is zoveel te doen.

Daar staat ze, kleine stille figuur op de grote weg, die nu licht en luchtig glanst na de pasgevallen regen.

Haar smalle witte handen klemmen zich even samen.

Moeder komt het huis weer uit, naar haar toe.

Moeder Verlaat, die haar kind, deze Wiesje, nooit vergeet.

„Kom je, Wies.... ze zijn nu toch weg. Wil jij voor mij de appeltjes schillen?”

„Zijn ze niet meer te zien, moeder?”

„Nee, kind, ze zijn de bocht omgegaan.”

Dan draait Wiesje zich om en gaat achter haar moeder aan de keuken in.

„Gelukkig schijnt de zon weer,” zegt vader dankbaar, „wat zijn die mensen goed voor ons geweest. Reusachtig.”

„Nou,” zegt Ria, maar ze hoort niet goed wat vader zegt, haar gedachten zijn nog bij Wiesje, ze hoort aldoor nog die zachte dromerige stem.

De zon schijnt feestelijk over de landen, de wind is koud en blaast in hun gezichten. Maar ze hebben er geen last van. Ze zijn zo goed uitgerust, ze hebben gegeten, hebben alles gehad wat ze nodig hebben.

Al zal het vandaag nog zo moeilijk worden, besluit Ria dapper, ik zal flink blijven. Ik zal vader blijven helpen. Want ik zal aldoor aan Wiesje moeten denken, die zo graag goeie ogen had en wel langs de weg zou willen zwerven om die te krijgen.

In het Westen pakken donkere wolken zich samen.

„Het kon toch nog wel es mis worden,” zegt vader zorgelijk, „maar vooruit, geen zwaarigheid voor dat het nodig is. We gaan nu de volgende boerderij gelijk

maar op, Ria. Laten we de handdoeken voor morgen houden, of het moet helemaal niet gaan."

Ze gaan welgemoed het eerste erf op dat ze zien.

Een vriendelijke boer staat hen te woord. Ze zijn daar al dankbaar mee. Ze worden tenminste niet als honden van het erf gejaagd.

„Ik heb eigenlijk niks voor jullie, ze hebben me al kaal geplukt."

„Al is het maar een kilo of wat aardappelen," zegt vader.

Hij kan niet zo gemakkelijk bedelen, maar hij denkt aan thuis, aan het magere gezichtje van Bertje, aan dat stemmetje, dat „honger" al zo goed heeft leren zeggen.

En als hij daar nu goed aan denkt gaat het zo gemakkelijk om te vragen.

„Mijn kinderen hebben het zo nodig, mijnheer," zegt hij dringend, „ik weet 't niet meer te redden."

„Mijnheer", zegt hij maar, dat hebben ze hem gisteren op de weg al geleerd. Je leert van alles, er zijn veel boeren die er op gesteld zijn, mijnheer genoemd te worden. Dat is het ergste niet. Hij wil ook wel baron of edelachtbare zeggen, als ze hem maar eten willen verkopen.

„Bertje is nog zo klein," helpt Ria, „hij roept de hele dag om eten en we hebben nog bijna niets kunnen kopen."

Zo staan ze daar samen. Hun gezichten kijken vol spanning naar den boer. Hij heeft zachtmoedige ogen. Maar hij zucht er toch van: „Ja man, ze hebben allemaal kinderen, die honger hebben. Er zijn zoveel zwarthandelaren bij, wie zegt me nou, dat jij het morgen ook niet zwart verkopen gaat in de stad."

Ria's mond valt open van verbazing: „Wij verkopen, in de stad? We lopen toch voor Bertje."

Zie nou, daar heeft die Ria plotseling het hart van dien boer getroffen.

Hij kijkt een ogenblik in die grote open ogen, de ogen van een kind zijn dat nog.

Hij schudt zijn hoofd en zegt dan: „Kom maar.”

Ze kijken elkaar stralend van blijdschap aan.

Hun gezichten zeggen duidelijk: Tjonge, wat een bof.

De eerste de beste boer neemt ons mee, snauwt ons niet af en verkoopt ons iets. De zon schijnt ook weer. Hoe zijn ze gisteren zo moedeloos geweest. Ze hebben te gauw getreurd.

Zo is het zwerven langs de weg een lieve lust.

Ze staan nu in de boet, zoals ze hier zeggen.

Aai, dat is om te watertanden. Zoveel aardappelen, dat is voor een mens uit de stad niet om te geloven.

„Heb je een zak bij je?” vraagt de boer.

„Jawel, ik zal hem even halen.”

„Wacht maar, vader, ik zal het wel doen.”

Ze gaat op een holletje naar het erf, waar het karretje staat. Laat vader maar bij dien boer blijven, die kan vast beter met hem praten dan zij dat kan.

Bij het karretje tilt ze het grijze zeil omhoog.

Wat is dat?

Daar ligt een pakje in dat er gister niet lag.

Ze wikkelt snel het papier er af.

Er zitten boterhammen in, notabene, ze telt opgewonden, eerst nog verkeerd, doet dat over. . . . tien boterhammen. Stel je voor, tien boterhammen.

Moeder Verlaat, denkt ze, of Wiesje, Wiesje misschien.

Haar hele gezicht glanst als ze bij den boer terugkomt. Ze houdt het nog stil. Het is een verrassing voor vader straks op de weg.

Tien boterhammen, grote eigengebakken sneden met kaas. Het water loopt haar om de tanden.

Ieder vijf, denkt ze, ieder vijf. Nee, nee, vader zes en zij vier. Vader is immers veel groter.

„Nu moet jij voor vader zorgen en hem dapper helpen. . . .” zei moeder. . . .

Natuurlijk. . . . natuurlijk.

„Zo, daar is de zak.”

„Nou, kerel, een half mud aardappelen voor zes gulden. Je hebt een tref vandaag, je bent de eerste en ik heb zo maar een goed kijkie op jullie. Twee pond bruine bonen er bij, vier pond tarwe, geef me een tientje, dan praten we nergens meer over.”

Ze weten niet hoe ze den boer bedanken moeten.

Overgelukkig gaan ze het erf af.

Bij het karretje tilt Ria alvast het zeil omhoog.

Ze wijst met ogen glanzend van plezier naar het pakje brood: „Kijk nou, vader, dat lag er in. Dat hebben ze bij Verlaat gedaan. Hoe vind je zoiets.”

Vader schudt zijn hoofd: „Kind nog toe, hoe is het mogelijk. Zo'n stapel brood. Nee, Ria, laat maar, ik krijg dat vrachtje alleen wel op de kar. Zó, dat ligt.” Ze grijpen beiden welgemoed naar de bomen en gaan de weg weer op.

Het karretje is belangrijk zwaarder geworden.

„Nu vragen we niet meer om aardappelen, Ria, dan wordt het te zwaar. We moeten nu nog zien wat peulvruchten en tarwe te krijgen. Dat zal nog wel moeilijker wezen. Maar als het niet gaat, moeten de badhanddoeken er maar bij.”

„Ja,” zegt ze.

Ze praten geen van tweeën over dat andere pakje, dat pakje van Joost.

„Wat begint de dag goed, hè vader!”

„Nou kind, zeg dat wel. God is wel goed voor ons.”

Ze lopen daar even over te denken, ieder op zijn manier.

Dan is er alweer een nieuwe boerderij.

Maar daar is het totaal mis. Ze hopen het erf niet eens op te lopen.

Een opgeschoten jongen roept naar hen vanuit het land: „Ga maar door, de boel is op. Me vader heb niks meer voor jullie.”

Het valt even tegen na die vangst van daarstraks. Maar het kan toch ook niet altijd even goed gaan. Stel je voor.

En dapper gaan ze verder.

V.

EEN SLECHTE DAG

Het verdere van de morgen wordt het niet beter. Ze sjouwen moedig van de een naar de ander. Om twaalf uur zitten ze aan de kant van de weg en eten hun brood.

„Ik hoef er maar vier, vader, heus, neem u nou die andere.”

„Nee kind, natuurlijk niet, we nemen er allebei drie, die andere bewaren we.”

Ze zitten bij een smalle sloot en vouwen daar hun handen samen. Ze bidden zachtjes.

Thuis eten ze nog niet, denkt Ria, om halfeen pas. Wat zal moeder wel in spanning zijn, ze zal aldoor naar ons uitkijken. We hebben toch alvast wat op het wagentje. Haar voeten zijn weer heet en vermoeid, maar ze wil er niet aan denken.

Ze wil dapper en moedig zijn en dat blijven. Ze wil aan Wiesje denken, aan wat die heeft gezegd.

Vader staat op en haalt de laatste boterhammen uit het wagentje.

Hij zucht er bij: „We eten het maar op, kind, ieder nog twee. Nee, nee, ik niet meer dan jij. Erg lief van je, maar ik doe het niet. Eet maar lekker op. Dit is het laatste, maar ik kan er niet afblijven. Ik geloof dat ik er twintig zou kunnen opeten.”

Ze lachen daar samen om, eensgezind, hier op de weg bij dat slootje.

Het is toch wel heerlijk zo samen met vader op pad te zijn. Ze is nu groot, ze helpt mee. Als vader alléén was geweest. . . .

Het is of vader haar gedachten raden kan: „Toch fijn dat je meegegaan bent, Ria. Alleen is maar alleen, wat zeg jij? Ben je wat uitgerust? Dan gaan we weer.”

Als ze een nieuwe weg ingaan, komen er hoe langer hoe meer trekkers achter hen aan. Veel vrouwen zijn er bij. Ook veel kleine kinderen. Ze liggen in de wagentjes, half onder een oud kleed of zeil weggescholen. Het is een zielig gezicht.

Het wordt nu hoe langer hoe slechter bij de boeren, misschien omdat ze met zo velen op de weg zijn. Ze worden overal weggestuurd.

Als het een uur of vier wordt, zegt vader: „Neem de handdoeken mee, Ria.”

Hij zegt dat kort en bevelend, Ria begrijpt het wel. Ze neemt het pakje zwijgend van het karretje en gaat langzaam achter vader aan naar een schuurdeur toe. Een vrouw staat buiten en gooit wat eten naar de kippen. Er liggen aardappelen bij.

Ze zou ze wel op willen rapen. Ze zou ze van de grond kunnen opeten. Hoe kan het toch dat ze nog raast van de honger, ze heeft toch om twaalf uur vijf boterhammen opgegeten. . . .

„We hebben wat te ruilen,” zegt vader.

Het klinkt een beetje onvriendelijk en daarom helpt ze gauw.

„Ja, kijkt u eens, twee mooie badhanddoeken. Ze zijn nog nieuw en nog van voor de oorlog. Voelt u eens hoe zwaar.”

Vader schudt stilletjes zijn hoofd: moet je dat schaaap horen, net of ze al zijn leven in een winkel heeft gestaan.

De boerin grijpt gretig naar het goed, bevoelt dat, vouwt het open.

„Ja. . . . zo. . . . nou en wat moest er voor wezen. . . .?” Daar staan ze met een mond vol tanden, want daar hebben ze nog niet eens over nagedacht.

„Bruine bonen of zo,” zegt vader tenslotte, „en dan aarzelend. . . . „een pond of tien. . . .?”

Ria krijgt de handdoeken bijna in haar gezicht, zo ruw worden ze haar weer toegegooid.

„Tien pond,” zegt ze honend, „twee pond op zijn hoogst. Ben je nou mal, ze gooien me hier dood met goed, alle dagen.”

Ria kijkt naar vaders gezicht en schrikt.

Dat is vaders beste gezicht niet.

Ze legt bezwerend een hand op zijn arm: „Ga maar mee hoor, vader.”

En zonder nog iets te zeggen gaan ze weer, Ria draagt de handdoeken behoedzaam in haar twee handen.

Achter zich horen ze een mannenstem roepen: „Jans, hei je de thee klaar? Intappen, hoor, 't is tijd.”

„Ja.... ja.... ik kom....” horen ze de boeren-vrouw antwoorden.

Maar als Ria bij de hoek van het huis omkijkt, staat die vrouw hen nog na te kijken, de armen langs het lijf.

Op de weg foetert vader nijdig: „Wat een wijf. Je zou ze. Een pond voor een handdoek. Voor moeders beste spulletjes, je zou ze, die boeren. Ze moesten ze allemaal.... ik weet niet wat doen.... Ik wou....”

„Toe nou,” zegt Ria, „die boer van vanmorgen dan?

En die van het halve kistje. En bij Verlaat....”

Ze lopen alweer. Hun gedachten zijn zo bij de handdoeken, dat ze niet eens hun kapotte voeten meer voelen. Alles went, ook het lopen op brandend vermoeide voeten. Wat doet een mens al niet als hij moet.

Och ja, Ria heeft gelijk, er waren ook wel anderen.

En hij moet zo gauw niet schelden. Als het je goed gaat, is het makkelijk te zeggen: God is goed voor ons.

Maar als het je tegenloopt.

In tegenspoed geduldig en in voorspoed dankbaar.... ja, ja, dat valt niet altijd mee.

Nee, nee, dat valt niet altijd mee.

Tot overmaat van ramp begint het nu ook te regenen, weinig eerst, dan hoe langer hoe harder.

„Da's niet best,” zegt vader.

Ze vergeten er de boerin door, er is nu weer iets

nieuws, waarover ze wel nadenken moeten. Je kan toch ook zo niet in de regen blijven doorlopen.

Het wordt ook stiller om hen heen. Waar blijven al die mensen met de karretjes nou?

En dan is het plotseling niet meer te doen.

Het stroomt van de hemel.

Ze vluchten naar het eerste het beste huis, dat ze zien.

Een vrouw komt naar buiten: „Je kan hier niet schuilen, ga maar verderop. Ik heb net de boel schoon, hoor.”

Daar gaan ze weer.

Ze hebben nu geen van tweeën meer wat te vertellen, ze lopen daar, weggejaagd als dieren.

Het water loopt hen in de schoenen en de kou trekt venijnig langs hun benen omhoog.

Het grijze zeil glanst van het nat.

Ria zucht even, ze wil aan Wiesje denken, met alle macht aan Wiesje denken, die zo graag langs de weg zou willen gaan.

Maar het helpt niet meer.

Ze is zo doodvermoeid, dat ze aldoor denkt er bij neer te vallen.

En de regen kletst maar neer, ze voelt haar voeten niet meer, zo koud en ellendig zijn die.

En ze heeft zo'n honger.

Ze wil het allemaal niet weten voor vader, ze moet hem helpen, ze moet immers dapper zijn.

Het wordt ook al een beetje donker buiten, de schemer valt snel met die zware troosteloze regenlucht.

Ze zou nu wel thuis willen zijn en in bed gestopt willen worden door moeder, net als toen ze nog een heel klein kindje was. Ze zou een warme kruik willen hebben en dan willen slapen, niets anders dan slapen.

Want ze kan niet meer, ze kan onmogelijk meer verder langs die vreselijke modderweg en door die stromende regen.

Vader zegt ook niets meer, hij duwt langzaam het karretje voort langs de weg.

In tegenspoed geduldig....

In tegenspoed geduldig....

Kinderen waren ze, toen ze dat bij den dominee moesten opzeggen op de catechisatie.

Ze raffelden dat af, waren blij als hun beurt weer voorbij was.

In tegenspoed geduldig....

Komt er dan nooit een eind aan deze weg, komt er nooit meer een eind?

Ziet God hen niet trekken langs de weg, Hij ziet hen toch?

„Heere God,” zegt zijn hart, „het is geen doen voor een mens, ik raas van de honger. En dat kind naast me, dat dappere kind, dat niet klagen wil....”

„Een huis, Ria!”

Ze heeft al die tijd voorovergebogen gelopen, nu kijkt ze op.

Een kleine wat armelijke boerderij, een eindje het land in.

Ze duwen het karretje het erf maar weer op.

Bij de deur van de koegang zetten ze dat neer, vader tilt de klink op.

„Mogen we hier even schuilen?”

Een dienstmeisje is daar aan het werk.

„Even vragen,” zegt ze.

Ze is gauw terug: „Gaan jullie maar even in de bijkeuken, de vrouw komt zo.”

Hier is het tenminste droog. Zitten durven ze niet, ze zijn zo nat, maar de regen slaat hen niet meer in het gezicht, dat is een vooruitgang.

Ze staan daar een beetje zwijgend bij elkaar.

Ria's oog valt op een kleine blikken trommel, ze denkt hongerig: Wat zou daar inzitten?

„Ik moet even naar de W.C. buiten,” zegt vader, „ik kom zo terug.”

Daar staat ze alleen, in het schemerdonker, Ria Verdonck.

Een ogenblik staat ze daar en luistert scherp.

Dan steekt ze een hand uit, grijpt de trommel, doet die open.

Haar vingers grijpen.... koek zit daar in. Ze pakt er twee, drie, ze weet het niet meer, haar tanden en kiezen kauwen snel, zenuwachtig.

Koek, eigengebakken koek.... hoe is het mogelijk, nog maar een.

Ze schrikt op van een geluid....

De trommel slaat dicht en is weer op zijn plaats.

Zenuwachtig veegt haar hand langs haar mond.

Vader komt de bijkeuken in.

„De lucht wordt in het Westen lichter, misschien kunnen we straks weer verder, Ria.”

Vlak achter hem komt de vrouw binnen.

„Zo,” zegt ze hartelijk, „even schuilen? Ik maak een glas melk voor jullie. Kijk er es an, dat lust je wel. Een snee brood er bij?”

Wat kan het soms gelukkig zijn dat het donker wordt. Ria's wangen gloeien van schaamte en verdriet.

Ze geeft maar moeilijk antwoord op alles wat die vrouw zegt.

Vader merkt dat wel. Hij kijkt verbaasd naar Ria's gezicht.

Is het schaaap zó moe? Net als gisteravond?

„U hebt zeker geen slaappleatsje voor ons, wel?”

„Nee, man, het spijt me wel, ik heb zeven evacués, alles zit vol. Misschien verderop bij Van der Schaaf.”

„Het wordt al weer droog,” zegt vader, „en we zijn hier toch lekker opgeknapt. Je wordt hartelijk bedankt. We gaan nou maar weer. Het is zo vroeg donker.”

„Maar ga even zitten, rust een ogenblik uit. Wat zijn jullie nat. 't Is me wat langs de weg. Weet je wat, neem nog een snee brood mee voor vanavond voor je slapen gaat. Jullie zullen wel honger hebben.”

Waarom zegt Ria geen woord?

Ze zitten op de rand van een stenen waterput, de vrouw snijdt brood.

„Ben je niet goed, Ria?” vraagt vader bezorgd, „kun je wel verder?”

„O ja, ik ben best, ik zit maar wat te denken.”

Ja, ze zit maar wat te denken.

„Je kon het beste je schoenen en kousen even uitdoen,” zegt de vrouw, „doe die jas ook uit, en loop mee naar de kachel, dan drogen we dat. Ik zag even tegen de rommel op, 't is allemaal net schoon. Ga

maar gauw mee, een mens moet niet altijd om zijn huis denken."

En daar komen ze in de keuken. Ze warmen hun voeten, hun natte schoenen sissen op de kachelplaat.

„Ik was nog aan het koek bakken,” vertelt de vrouw weer, „ruik je het? Neem er maar een, meidje. Toe maar. Zo. Jij ook, man?”

Dat is nu bijna niet te doen. Ze kan dat bijna niet wegkrijgen achter haar kiezen vandaan.

En vader, die almaar verwonderd naar haar kijkt.

Moeder, wat zou moeder zeggen.... en Wiesje.... ja, Wiesje....

En die vrouw die zo goed voor hen is.

Het wordt droog buiten.

„Zullen we weer gaan, vader?”

Vader begrijpt er niets meer van, waarom wil ze nu weg? Het is hier toch heerlijk.

Maar ja, het is wel verstandig, ze moeten weer verderop als ze nog slaappleaats willen hebben. En het is nu droog, ze moeten het maar waarnemen.

„Duizendmaal bedankt, vrouw, je bent goed voor ons geweest. En nou dat brood nog. Veel dank.”

„Geen dank, man, ik ben blij dat ik wat voor je doen kon. Eten te koop hebben we niet meer. 't Is schoon opgegaan aan al die mensen langs de weg. Daar komt ook een eind aan.”

Ze zijn weer buiten.

Ze duwen samen het karretje weer voort.

Het wordt donker, maar het blijft droog.

Door een mist van tranen loopt Ria achter het wagentje.

Een fietser komt rammelend achter hen aan, springt er af en komt naast vader lopen.

„Weet jij nog een adres waar ik wat krijgen kan? Het lukt me niet vandaag.”

„Nee man, ik weet ook niks meer. Het gaat slecht.”

De man blijft naast hen voortlopen.

„Waar komen jullie vandaan? Ook van Amsterdam zeker? Jullie hebben tenminste nog een karretje.”

„Als je toch niks krijgt, kan je net zo goed geen karretje hebben,” zegt vader. Het klinkt een beetje moedeloos.

Ria hoort het niet, ze loopt maar voort door het schemerdonker.

Als die man nu weg ging, dan zou ze zeggen.... dan zou ze het tegen vader zeggen.

Ze is te moe en te zwak na deze lange dag om dat nu alleen te verwerken.

Ze duwt een ogenblik een hand tegen haar wang, die gloeiend rood is van schaamte.

Nemen wat van een ander is.... ze heeft dat thuis anders geleerd....

Het is nooit gebeurd, dat ze haar hand heeft uitgestoken naar iets dat van een ander was!

En die vrouw, die zo goed voor hen was....

Ze zijn een nieuwe weg ingegaan, ze heeft dat nauwelijks gezien.

Het wordt ook veel donkerder.

De fietser neemt zijn fiets en zet een voet op de trapper. „Ik ga maar weer, 'k moet zien dat ik onder dak kom vannacht.”

Ria vergeet te groeten, ze is er niet bij met haar gedachten.

„Ria, die man gaat weg, zie je 't niet? Kind, wat scheelt er aan?”

De tranen lopen haar weer langs de wangen.

Het is donker, maar vader ziet het wel.

Hij houdt het karretje wat in, neemt een langzamer stap: „Wat scheelt er aan, beste kind? Ben je te moe?

Als je niet goed bent, zeg het dan, dan moet ik....”

Ja, wat moet hij dan?

„Ik.... ik heb koekjes ge....genomen uit de trommel van die vrouw.... vader.... een heleboel....

En ze was zo goed voor ons....”

„Genomen” . . . . zegt ze, omdat het andere woord niet over haar lippen wil.

Boven hun hoofden beginnen vliegtuigen te ronken, het klinkt angstig, nu het donker is.

Waarom zegt vader niets?

Waarom laat hij haar nu alleen voorttobben langs de weg? Ze zou willen gaan zitten en huilen en bij moeder kruipen en praten samen. Ze zou. . . .

Ze had zo'n vreselijke honger. . . .

„Mijn lieve kind. . . . ik begrijp dat je honger had. . . .”

Och, dat klinkt zo zacht en goed, als eens, toen ze ziek was en vader bij haar bed zat om haar wat te troosten.

„Maar een andermans goed nemen, lieve kind, dat mag niet, dat mag nooit. Ook niet als het oorlog is. Dat staat duidelijk in de bijbel.”

Ja, ja, wil ze zeggen, o ja, vader, ik weet het immers wel. Ik had het zo wel tegen die vrouw willen roepen. . . . ik heb er immers zo'n spijt van. . . .

Maar ze zegt niets en strompelt voort in het donker, want ze ziet aldoor die vrouw, die haar melk en brood geeft en dan nog koek daar achteraan. Die vrouw, die hen meeneemt naar de kachel.

„We moeten veel leren, Ria, jij en ik. De Heere Jezus moet wel geduldig met ons zijn. Ik word dadelijk driftig en jij. . . . jij doet weer andere verkeerde dingen.”

Och, dat is nu heerlijk, nu voelt ze zich niet meer alleen, nu voelt ze zich weer nauw verbonden met vader, nu horen ze weer bij elkaar, twee kameraden. . . .

„De Heere Jezus leerde ons bidden: „Leid ons niet in verzoeking” . . . . vergeet dat nóóit, lieve kind. . . .”

„Nee,” zegt ze schor.

Lieve kind. . . . een woord dat eigenlijk een woord is dat moeder zegt, maar vader nooit. Alleen als ze ziek zijn, of als ze iets heel verdrietigs hebben in hun leven.

Lieve kind. . . . een woord, dat ze immers nú niet verdiend heeft.

Er komt iets zachts en gelukkigs in haar, al is ze nog zo vreselijk moe.

Het is goed hier samen te lopen, het is goed het tegen vader gezegd te hebben.

„Ik hoef jou de weg niet te wijzen die je nu gaan moet, kind, die weet je zelf. Dat vertrouw ik van je, Ria.”

„Ja,” zegt ze nauwelijks hoorbaar.

Vertrouwen. . . . vader vertrouwt haar en zo zal de Heere haar ook weer willen vertrouwen. Ze weet immers best wat vader bedoelt.

„Wat vliegen ze weer,” zegt vader na een tijd. „We moeten plaats zien te krijgen, kind. Laten we hier eens vragen. Wacht maar even.”

Ze ziet vader lopen naar het erf, rammelen aan een deur.

Boven haar hoofd gaat het ronkend geweld steeds door.

Vreemd is dat, ze is er opeens niet bang meer voor, al staat ze hier toch wel wat eenzaam en verlaten, nu ze vader niet meer zien kan.

Het land is zo stil en zo zwart om haar heen, alleen de smalle sloten geven nog een beetje licht.

Daar heel hoog boven het zwarte land is de hemel.

Ja. . . . de hemel. . . .

Ze staat zo in gedachten verloren, dat ze vader niet eens ziet terugkomen.

„Ze zitten al vol, kom maar. . . .”

Er komt geen enkel huis meer, het begint ook weer zachtjes te regenen.

„Kijk, Ria, daar staat een schuurtje in het land, is 't niet? Als we eens proberen daar onderdak te krijgen. Misschien kunnen we die deur openmaken, anders regenen we weer kletsnat.”

Ze trekken het karretje moeilijk door een zwaar

karrespoor het land in en gaan eerst dat schuurtje eens bekijken.

Het is een oud ding, maar het zal misschien toch wel gaan om daar in te komen.

Vader rukt aan de verroeste klink, na veel moeite schiet de deur open.

Binnen is het donker.

Hier is het in ieder geval droog en buiten de wind.

Ze trekken het karretje naar binnen.

In de ene hoek ligt een stapel takken, van een meter hoog.

De andere kant is leeg. Er liggen een paar turven, wat turfmolm, anders niet.

„We nemen het zeil, Ria, en mijn jas, daar gaan we op liggen. Zo gauw het morgen licht wordt gaan we weer.”

„Ja, vader.”

Ze hoeven tenminste niet meer verder van de ene boerderij naar de andere. Ze kunnen ook niet meer, ze zijn aan het eind van hun krachten.

„Fijn, dat we nog brood hebben, meid.”

De kleuren schieten haar weer uit, als ze aan die vrouw denkt van daarstraks. Het is fijn dat vader er niet meer over praat. Ze weet het immers allemaal wel.

„O wacht, Ria, trek jij die dikke kousen van Joost aan je voeten, dat scheelt toch weer.”

En dan plotseling zitten ze stijf van schrik, want een stem in het donker zegt: „Wie zijn jullie eigenlijk?”

Het eerste ogenblik schijnen ze allebei de macht over hun tong wel verloren te hebben, dan zien ze hoe de takkenbos beweegt.

Onwillekeurig grijpt Ria haar vaders arm.

Zo wachten ze gespannen af.

„Schrik maar niet. Jullie zijn goed volk, geloof ik. Ik ook. Ik ben hier 's nachts ondergedoken. Ik schrok me naar toen jullie binnenkwamen. Als ik niet dacht

dat het Duitsers waren. Jullie zijn zeker op eten uit.”
Ze krijgen hun spraak terug.

Een lange jongen komt op hen af, hij slaat lachend het stof van zijn broek en komt bij hen op het zeil zitten.

„Konden jullie geen plekje vinden?”

„Ze wilden ons niet hebben,” vertelt vader, „enkelen zijn erg goed voor ons geweest, maar slapen 's nachts, ho maar . . . .”

„Tja . . . .” zegt de jongen, „dat zal je wel eens kwaad maken. Ik ben ook bij een boer. Weet je wat het is. Ze worden veel bestolen. De kwaden bederven het voor de goeden. Bij ons misten ze op een morgen twee paar klompen, een andere keer een nieuwe bezem en zo ga je maar door. Dan is de aardigheid van het helpen af, dan doe je het niet meer.”

Ze geven daar geen van tweeën antwoord op.

De jongen begrijpt het verkeerd: „Werkelijk, val de boeren niet te hard. Dat is de reden. Ik heb het zelf meegemaakt. Ze doen heus veel goeds. Ze wilden wel, de verkeerden niet gerekend.”

„Ja . . . . ja,” zegt vader en Ria geeft nog steeds geen antwoord.

Maar vader en zij weten van elkaar dat ze aan hetzelfde denken.

„Laat ik me eerst eens fatsoenlijk voorstellen: ik heet Johan Anders, tenminste dat is mijn onderduiknaam.”

„Verdonck,” zegt vader, „en dit is Ria, mijn dochtertje.”

„Ik heb twee dekens,” zegt Johan, „laat Ria er een van nemen. Die jas er bij, dan is ze lekker warm en jij kruipt bij mij onder de deken.”

„Je bent een beste,” zegt vader, „eet maar gauw je brood op, Ria, en ga slapen. Morgen moeten we weer verder.”

Johan haalt een deken en spreidt die uit op de grond.
„Ja, en zeg, luisteren jullie nou es, als je nou morgen de zuidkant op moet, dan moet je onderdak vragen bij boer De Ruive. Zeg maar dat Johan je stuurde en dat je hier geslapen hebt. Die neemt je vast, maar je moet in het hooi slapen, dat zal geen bezwaar wezen? Een reuze kerel is dat; er zijn elke nacht slapers daar.”

Wat een rust is dat te denken, dat ze morgenavond al een plekje hebben.

Het duurt geen half uur meer of Ria is met al haar kleren aan onder de jas en de deken gekropen.

Ze moet nog bidden, denkt ze dromerig. Ze denkt ook aan gisteravond in het bed bij Wiesje.

En op eenmaal bidt ze zachtjes, op eenmaal vertelt ze het alles aan dien Enen, die luistert, zoals niemand luisteren kan.

„Ik heb er zo'n spijt van,” zegt ze zacht, „wilt U me helpen, ik had zo'n honger. Wilt U 't me vergeven....”

Ze doezelt langzaam weg. Die warme kousen zijn heerlijk aan haar voeten.

De grond is wel hard, maar Johan heeft wat stro neergelegd van zijn eigen bed.

En ze is te moe om daar verder aan te denken.

Vader praat met Johan Anders.

Ze hoort dat nog vaag als in de verte, maar verstaat het niet.

Na een tijd houdt dat op. Ze kruipen bij elkaar onder de deken.

Dat warmt.

Johan slaapt dadelijk, maar vader Verdonck ligt een tijdlang wakker.

Dat is niet van 't stro en niet van de kou, dat is van dat kind van hem. Dat daar staat en raast van de honger en neemt wat van een ander is.

„Heere God, wees haar genadig,” bidt hij dringend, „deze oorlog brengt zoveel ellende, honger en verzoe-

king. Zonde. Vergeef dit kind, Heere, wees haar nabij."

Buiten suist zachtjes de regen langs het rieten dakje van de schuur. . . .

VI.

HET VALT NIET MEE LANGS DE WEG

De volgende morgen is Ria het eerst wakker. Ze kijkt verbaasd rond in het schuurtje.

Ja, ja, natuurlijk, daar ligt ze onder vaders jas. Au, haar rug is stijf van die harde vloer. Toch is ze warm gebleven en lekker uitgerust.

Ze komt overeind en strijkt haar mantel glad, ze trekt de kousen van Joost uit, vouwt die keurig op en legt ze op het karretje.

Voorzichtig kijkt ze over de takkenbos heen en lacht zachtjes.

Die twee slapen nog. Moet die jongen niet naar den boer?

„Vader,” roept ze zacht, „vader, word je wakker?”

„Hè, wat?”

Met een sprong is Johan overeind gesprongen.

„Och heden, ja, dat is waar, ik heb vannacht gezelschap gehad. Dat ben ik niet meer gewend. Ik schrok, zeg!”

Vader komt ook overeind, hij wrijft zich slaperig de ogen uit.

„Tjonge, is dat slapen. Je zou alles vergeten. Hè, ik ben lekker uitgerust. Dat is geen gek idee geweest, dat schuurtje.”

Met elkaar vouwen ze de dekens op en stoppen die voor Johan onder de takken. Dat is weer goed voor vanavond.

„Dat zal toch ook niet meevallen, Johan, hier alle avonden alleen op het stro.”

„Och, in het begin niet, het went wel. Ik weet nu al niet beter.”

Joost, denkt vader, die zou er ook gauw aan toe geweest zijn om onder te duiken. Ja, onze Joost....

Zo'n lange slungel, als je die daar zo ziet staan, dan moest je toch sterk aan je eigen jongen denken. Deze jongen was jonger dan hij gister in het donker had geschat. Achttien, negentien misschien....

En dan alle avonden alleen hier in dat schuurtje.

Hoe zo'n knaap zich dapper er door heen sloeg.

Johan maakt aanstalten om te vertrekken.

„Ik ga weer, ik wens jullie het allerbeste. Vanavond zal ik jullie wel niet meer aantreffen. Het goede, hoor.”

„Ja, dank je, hetzelfde en nog wel bedankt. Hou je taai, kerel.”

Een zwaai met een arm, Johan staat buiten.

Het is droog, maar venijnig koud buiten.

Ria en vader staan bij de open schuurdeur hem na te kijken.

Hij speurt even het land af, neemt een grote aanloop, springt met een vaart over een sloot. Dan op een holletje gaat hij op weg naar zijn boerderij.

„Wij gaan ook maar weer, Ria, zien dat we een boterham krijgen.”

Als ze het karretje weer op de weg hebben voelen ze toch goed dat ze er twee zware dagen op hebben zitten.

„We gaan morgen weer naar huis, Ria, het is lang genoeg geweest.”

We gaan alvast de kant van huis maar weer op, langs een andere weg. Nog één nacht ergens slapen en dan weer thuis.”

Thuis, dat woord zingt door hen heen, dat schijnt plotseling als de zon in hun harten.

Thuis. . . .!!!

Moeder, Mientje, Bertje!

Een klein olielampje, wàrmtè!
Open armen, open harten, hartelijke, vriendelijke gezichten.

Ze gaan welgemoed aan de loop.

„Maar dan moeten we vandaag ook nog een goeie vangst hebben, Ria, nu maar dadelijk met de handdoeken er op uit. Die handdoeken kunnen we toch niet opeten.”

Boven hen beginnen de vliegtuigen weer te ronken. Maar als de zon schijnt heb je daar lang zo'n erg niet in als in het donker van de avond.

Bij de eerste boerderij willen ze de handdoeken ruilen voor drie pond bonen.

Ze gaan met de handdoeken het erf weer af.

Maar als ze de hele morgen vergeefs geprobeerd hebben, zegt vader:

„Voor vier pond doen we het, Ria. We moeten nu zien dat we wat krijgen, anders raken we uit de boerderijen.”

Een jong boerenvrouwkje neemt ze tenslotte voor vijf pond.

Hun moeite is nu toch beloond. Ze krijgen ook nog wat brood mee van dezelfde vrouw.

Een tijdlang zwoegen ze voort zonder iets te bereiken. Ze horen het al niet meer als ze uitgescholden worden, ze merken het al niet meer als er vies naar hun kleren gekeken wordt. Ze weten het nu wel, hoe het gaat.

Maar wat al die boeren op hun erven niet weten is dit, dat ze naar huis gaan, dat ze op weg zijn naar huis, dat ze nog één nacht ergens hebben te slapen en dat ze dan weer in hun eigen bed zullen liggen.

Is dit werkelijk de derde dag?

Het lijkt of ze weken weg geweest zijn.

Er zal geen eind aan al hun verhalen komen.

's Middags om een uur of drie rusten ze even uit, tegen een hooiberg geleund.

En dan doet vader een stap vooruit, hij kijkt over het kale winterse land.

„We moeten nu het andere pakje maar nemen. Het moet, kind. We hebben zes pond bruine bonen, een beetje tarwe en één en een kwart mud aardappels. Dat is wát, maar het is toch niet veel. Het is niet genoeg. We kunnen er voorlopig niet weer op uit gaan. Het neemt te veel krachten en bovendien, bij wie zouden we dan moeten vragen.”

Hij praat maar door, vader Verdonck. Het lijkt wel of Ria hem tegenspreekt, zoveel woorden heeft hij nodig en Ria zegt immers niets.

En dan gaan ze weer.

Bij de eerste boerderij neemt Ria het pakje van de wagen.

Ze kijken elkaar daar niet bij aan.

De vrouw komt net de plank over de sloot af en loopt naar hen toe.

„Als jullie om eten komt, we hebben niets meer.”

Het oude liedje, altijd hetzelfde.

Ze weten nu ook al, dat je dan niet direct weg moet lopen, maar gewoon moet blijven staan alsof je dat niet begrijpt en het nog wel eens horen wilt.

„We hebben mooi goed bij ons,” zegt Ria.

„Zo, is het werkelijk wat, laat es zien.”

Ze vouwt het pakje open en bekijkt de hemden, ze houdt de kousen keurend in haar handen. Een dochter of een dienstmeisje komt er bijstaan, een dochter zeker, want ze heeft nogal wat praatjes.

„O, die overhemden vind ik niet mooi, die kleur niet. En die kousen erg donker, vind je niet?”

Vader staat half afgewend, voor het oog onverschillig over het land te kijken.

Als ze de kousen nog eens van voor naar achter bekijken, kruipt een vuurrode kleur langzaam van Ria's hals omhoog naar haar gezicht.

De vrouw neemt hen beiden eens op.

„Jullie zijn er toch wel eerlijk aangekomen? Hoe komen jullie eigenlijk aan die spullen?”

Voordat vader, die zich met een slag heeft omgedraaid, iets zeggen kan, praat Ria al.

Zacht en snel, bijna zonder adem te halen.

„'t Is van mijn broertje, die gestorven is.”

De vrouw rolt de hemden en de kousen haastig in elkaar.

„Als dat waar is, moet je dat toch zeker niet gaan verkwanselen. Hebben jullie dan nergens gevoel meer voor?”

De vrouw draait zich om en loopt bij hen vandaan, de andere loopt achter haar aan.

Ze zijn te verbaasd om een woord uit te brengen.

Verkwanselen. . . . geen gevoel. . . .

Een klap midden in hun gezicht had nooit harder kunnen aankomen.

„We zullen het maar niet meer laten zien, Ria. Ze begrijpen het toch niet. Ze begrijpen de honger en de ellende van de stad niet. Vrouw Verlaat had gelijk. Misschien moet je eerst zelf verdriet hebben gehad om wat voor een ander te voelen. Kom maar, kind. We doen het niet meer. . . .”

„Maar Bertje. . . . vader, moeder zei toch. . . . om Bertje. . . .”

„Ja, ja, dat is ook zo, om Bertje. Maar het is toch bijna niet te doen.”

Ze lopen weer op de weg.

Ze slaan een paar boerderijen over zonder daar eigenlijk erg in te hebben.

„Halt es, Ria, we lopen maar door, hier nog eens proberen?”

Twee oude vrouwtjes houden de overhemden uitgespreid in hun handen, bekijkende de kousen van binnen en van buiten. Als ze ze goed gezien hebben geven ze die terug.

„Het spijt ons wel, we hebben er niemand voor.”

Vader wordt er stil van.

Dit is harder dan al het andere, dat je de kleren van je kind moet wegbrengen en dat ze ze dan nog niet nemen willen.

Ze worden ook weer moe. Alleen de gedachte aan thuis geeft hun moed om verder te gaan.

Gelukkig blijft het droog vandaag.

Het is al ver op de middag als ze het nog een keer proberen. Ze komen immers steeds dichterbij huis. Morgen zullen ze weinig kansen hebben en over een uur wordt het donker.

„Laten we het nog bij twee proberen, Ria, dan moeten we nodig op een onderdak uit voor de nacht.”

„De laatste nacht, vader, morgen slapen we fijn weer thuis.”

Vader kijkt even opzij naar haar gezicht. Het valt hem plotseling op, dat dat magerder en witter lijkt dan toen ze op weg gingen.

Kan dat? In zo'n korte tijd?

Het zijn wel dagen die alles van je krachten vragen, dagen die je soms vernederen tot het allerergste.

Je drift moet je inslikken en je teleurstelling. Je moet smeken, vriendelijk kijken, een knieval doen. . . .

En als je het ergste eindelijk doet, de kleren van je gestorven jongen meebrengt om die weg te geven, dan word je voor een dief aangezien of weggesnauwd.

Deze oorlog brengt veel ellende en veel bitterheid.

Vader Verdonck heeft er plotseling genoeg van nog langer met de pet in de hand bij al deze achterdeuren te staan. Wat hij deze dagen nog aan goeds genoten heeft, vergeet hij bij de smaad hem aangedaan, nu hij met de kleren van Joost niet eens terecht kan.

Hij weet in zijn troosteloosheid maar één ding: dat zijn vrouw dit niet hoeft mee te maken. Dat de moeder van Joost hier niet naast hem loopt met die kleren in haar handen.

Ria is tenslotte nog een kind.

„Laten we maar ophouden, Ria, laten we er maar een punt achter zetten.”

„Ja maar, vader, Bèrtje. . . . laten we er nog twee doen. Weet u wat, ik ga wel alleen. Ik weet het nu immers wel.”

Vader Verdonck vindt het goed. Hij heeft geen moed meer, hiervoor niet meer.

Als Ria weer een nieuw erf opgaat, langs wat hoge eikebomen, heeft ze een ogenblik het gevoel in de steek gelaten te zijn, maar ze schudt dat van zich af. Ze begrijpt het immers wel.

Ze begrijpt het best, ze heeft een gevoel of ze in deze dagen veel ouder en wijzer geworden is. Deze dagen met vader langs de weg.

En ze voelt wel haar benen zwaar als lood, haar schouders steken en trillen van moeheid. Maar ze wil best gaan.

Ze wil best gaan, want ze weet wel, als ze thuis is en het witte gezicht van Bertje zien zal boven de tafel en de verlangende ogen van Mientje, dat ze spijt zal hebben het niet nòg eens geprobeerd te hebben.

Ze staat weer bij een achteringang.

Er is niemand.

Ze roept zo luid ze kan: „Volk. . . .!”

Als er niemand komt, loopt ze verder naar het keukenraam.

Op het aanrecht staat een schaal vol beslag, drie eieren liggen daarnaast.

Ze blijft daar even naar staren en zucht er van.

Ze krijgt ook een kleur.

Een bijkeuken en in die bijkeuken een trommel. Een hand die grijpt. . . .

Stelen is stelen. . . .

„Is daar iemand?”

Een boer komt naar buiten en kijkt haar vragend aan.

„Ik had wat te ruilen, ziet u.”

„Zeg maar op, deern.”

„Kousen en over . . . .”

„Och, me kind, scheid toch uit. Kousen, kijk daar es, me vrouw heb net een hele stapel geruild.”

Ze volgt zijn vinger, daar op het aanrecht bij het theeblad ligt een stapel jongenskousen.

„Nee, als je nou nog fietsbanden had of echte sigaren . . . .”

Fietsbanden moeten het dus zijn of sigaren . . . . ja, die hebben ze niet.

„Mot jij d'r alleen op uit langs de weg? 't Is wat moois.”

Ze schudt het hoofd: „Nee, mijn vader is op de weg gebleven.”

„Zo, die was zeker te lui om hierheen te komen?”

Ze geeft geen antwoord, ze kijkt dien boer even aan.

„Nee,” zegt ze dan, „lui is hij niet.”

Dan draait ze zich om en gaat terug.

„Nee?” vraagt vader.

„Nee.”

Nog een keer probeert ze het, dan is het gebeurd voor vandaag.

Ze zoeken naar den boer, dien Johan genoemd heeft en vinden die na anderhalf uur lopen.

Een grote oude boerderij. Voor de ramen staan helderode geraniums te bloeien.

Dat is een vriendelijk gezicht.

De vrouw staat net aan de voordeur en klopt een mat uit.

Vader heeft zijn pet in zijn hand, hij wil nu alles wel om maar onderdak te krijgen. Hij wil wel op zijn knieën als het moet, want dit zal de laatste nacht zijn en dan gaan ze naar huis.

Om eten te ruilen vraagt hij al niet meer, hij zegt: „Zouden we alsjeblied een plaatsje in jullie hooi mogen? Iemand heeft me . . . . gestuurd.”

Hij heeft de naam van Johan niet eens te noemen, hij hoeft ook niet op zijn knieën.

De vrouw wijst achterom: „Gaan jullie daar maar heen. Ik kom zo. Er is voor jullie ook nog wel een plekje. Er komen er vanavond nog zes, geloof ik.”

Ze lopen dankbaar naar de achterkant en wachten tot de vrouw naar hen toe komt.

„Ja, zie je, eten verkopen kunnen we niet meer doen. Mijn man moet nog veel leveren en de familie heeft ook honger.

Maar slapers hebben we alle nachten, ga maar mee.” Ze gaan een lange laddertrap op en komen op een ruime hooizolder.

Daar ligt een stapel paardedekens, waarvan ze er ieder twee mogen nemen.

„Die anderen komen straks wel bij jullie, die hebben hier al meer geslapen. Nou, het beste, hebben jullie al brood gegeten?”

Ze knikken van nee. . . . aarzelend. . . .

Je zou immers van dankbaarheid de honger vergeten. Maar ja, als ze over brood gaan praten, dan knaagt daar diep in je dat weeë gevoel weer dat nooit meer helemaal weg wil gaan.

„Ga een van tweeën maar mee naar beneden, dan mag je van mij wat sneden.”

Vader klautert de laddertrap weer af.

Ria zit in het schemerdonker op de hooizolder. Een poes kruipt miauwend langs haar kleren.

Ze aait die gedachtenloos over de kleine zachte kop.

„Zoete poes, hoor, je bent een zoete poes. . . .”

Een kleine ruit is recht boven haar hoofd. Weer die maansikkel, die al groter wordt.

Zo schoof de maan ook langs het raam bij Wiesje.

Ja, Wiesje. . . .

„Ik zou aldoor lopen danken. . . .”

Ze doet haar ogen stijf dicht en zit heel stil.

Zo moet het altijd om Wiesje heen zijn, zo zwart en donker.

Ze spert de beide ogen wijd open en drukt de poes tegen zich aan.

Wiesje, die niet bang was om te sterven, die er eigenlijk wel naar verlangde.

Is zij bang om te sterven?

Ze wil nog heel graag blijven leven, bij moeder en Bertje en Mientje en vader natuurlijk. . . .

Stil, daar is vader weer.

„O, wat heerlijk, vader! Een fles melk en een stapeltje boterhammen.”

Ze vouwen hun handen op hetzelfde moment en bidden zachtjes. Dan kunnen ze ook geen ogenblik meer wachten, de melkfles gaat van mond tot mond.

De boterhammen zijn in een ommezien verdwenen.

„Heerlijk, vader, dat we zo gauw een onderdak hebben, hè? Ik doe mijn schoenen uit, ik rol mijn voeten lekker in zo'n deken, u ook?”

„Ja, dat is goed.”

„Morgen gaan we weer naar huis, va. . . .”

„Ja. . . .”

Ja, hij gaat naar huis, want het kan niet langer, ook niet om Ria. Maar hij heeft te weinig mee op zijn karretje. Hij had zich een flinke zak peulvruchten voorgesteld. Dit is te weinig. Voor dit beetje sjouwt een mens toch geen dagen langs de weg. Het zal zo weer verdwenen zijn en dan begint het weer. De knagende honger en het roepen van zijn kinderen.

„Ben je moe, vader?”

„Een beetje, maar ik rust wel uit zo, kind.”

Ze wordt een beetje verdrietig.

Ze weet zelf niet waarom.

Is het om vader, die niets meer zegt en zo stil voor zich uit kijkt?

Ziet hij haar nog? Denkt hij nog aan háár, Riá?

Ze heeft toch haar best gedaan, ze heeft toch geprobeerd niet te klagen.

Heeft ze 't niet goed gedaan?

Is het om het pakje kleren dat ze behouden hebben voor moeder, maar niet zo als ze dat bedoeld hadden? Is het omdat ze hier van ieder verlaten zitten op die vreemde zolder, in het donker? Om het duistere ruisen van de eiken beneden dat zolderraam?

Is het van moeheid misschien of is het om alles samen? Haar hoofd zakt wat opzij, de poes drukt zich tegen haar aan.

Half in slaap droomt ze van alles door elkaar.

Iemand zegt: als je nou fietsbanden had of sigaren....

Een ander weer: we hebben niemand voor die kousen.

En dan: hoe komen jullie daar eigenlijk aan....

Je vader was zeker te lui....

Wiesje komt daartussen met haar zacht gezicht.

Ze hoort weer die dromerige stem, die ze nooit meer zal kunnen vergeten: „Ik zou aldoor lopen danken....”

VII.

OP DE DONKERE ZOLDER

„Slaap je al, Ria, er komen meer mensen!”
Ze is dadelijk klaar wakker, vader staat naast haar. Heeft ze zo geslapen?

Er komt gestommel op de laddertrap. Een mannenhoofd steekt boven de zolder uit, daarna horen ze kinderstemmen.

„Denk er om, Janus, au, dat is gemeen.”

„Goeden avond samen,” zegt vader.

„Goeien dag.”

Een man en een vrouw staan nu boven aan de trap, het is te donker om hun gezichten te onderscheiden, maar ze spreken vriendelijk.

Twee kinderen klauteren lachend de zolder op, een jongen van een jaar of elf, een meisje zo oud als Ria.

Ze komt dadelijk verrast naar Ria toe: „Ha zeg, hoe heet jij? Ik ben Aaltje Otter.”

„Ria Verdonck,” zegt ze blij.

Leuk, een meisje om mee te praten, ze merkt nu opeens hoe erg ze dat langs de weg eigenlijk heeft gemist.

Ze schuiven allemaal dicht bij elkaar.

Maar ze zitten nog niet of er komt alweer gestommel op de laddertrap.

Weer een mannengezicht steekt boven de trap uit.

„Goeie.”

Ria vindt de stem niet prettig, maar daar kun je toch eigenlijk niet veel van zeggen in het donker.

„We lijken wel zo'n stelletje onderduikers,” vindt de eerste man. „Laat ik eerst es vertellen hoe ik heet. Otter, Jan Otter. En dat is mijn vrouw. 'k Heb nog een jongen ook bij me, wat drommel, waar is die nou? O, natuurlijk met de kaars aan de gang. Doe je voorzichtig, Janus?”

Een onverstaanbaar gebrom is het antwoord.

Aaltje is naast Ria gekropen. Ze babbelen samen.

„Ik heet Verdonck,” zegt vader, „zwerfer Verdonck zullen we maar zeggen.”

„Nou man, zeg dat wel, het is mistig van de zwervers tegenwoordig.”

De nieuw aangekomen man staat nog steeds bovenaan de trap.

Jan Otter gaat er op af: „Kom verder, goede vriend. Hoe mag je heten, kerel?”

„Gijs de Lange, 'k zal maar bij jullie komen zitten.”

Zijn stem is hard en scherp vindt Ria en plotseling ziet ze dat er achter hem nog een meisje de trap op komt.

„Opschieten, Mijntje, maak es een beetje voort.”

Mijntje komt ook bovenaan de trap, ze kijkt speurend in het donker.

En dan heeft Janus de kaars aangestoken.

Ze herademen allemaal.

Deze mensen zijn zeker gewend te zwerven langs de weg, die hebben zelfs een kaars meegebracht.

Ze onderscheiden elkanders gezichten nu beter in het flikkerend licht van de kaars, die tegen de muur is opgesteld.

Ria telt: een.... twee.... drie.... met z'n achten zijn ze nu.

Mijntje de Lange komt naar Ria en Aaltje toe.

Ze heeft harde zwarte ogen en donker sluijk haar. Ze neemt Aaltje en Ria scherp op en kijkt dan eens rond naar de anderen.

Onwillekeurig schuift Ria wat meer naar Aaltje toe. Aaltje heeft een zacht gezicht, dat er mager en moe uitziet. Twee grote blauwe ogen kijken de zolder rond, beginnen dan plotseling te lachen om de poes, die bijna haar witte neus brandt aan het kaarsvlammetje.

Ria lacht met haar mee, ze voelen zich eensgezind, die twee.

Twee zwervers, bijna even oud, die elkaar plotseling gevonden hebben, hier op die grote zolder vol hooi met dat vlammetje tegen de muur.

Maar weer worden Ria's ogen getrokken naar dat andere gezicht, dat smalle donkere kind met die stekende zwarte ogen.

Ze houdt niet van dat meisje. Hoe komt dat?

„Ik ga slapen,” zegt de vrouw van Jan Otter, „ik kan gewoon niet meer. Moet jij ook niet slapen, Aaltje?”

„Ja, zó, moeder, ik zit nog zo lekker hier, bij Ria.”

Het klinkt hartelijk, alsof ze vriendinnen waren.

„Och ja, jij dan straks maar, praat niet te lang. Je zal zo moe niet wezen als ik, wel te rusten.”

Vrouw Otter haalt een deken uit de hoek van de zolder, rolt zich daarin en geen vijf minuten later beweijst haar ademhaling, dat ze vast en rustig slaapt.

Vader Otter staat op: „Ik denk dat ik nog even bui-

ten kijk, voor ik slapen ga. Mijn vrouw rust alvast. Die heeft een paar zware dagen achter de rug. Loop je nog even mee, Verdonck?"

In het flikkerend licht van de kaars ziet Ria dat vader naar haar kijkt. Ze lacht even, ze ziet vader aarzelen en daarna opstaan.

„Even dan. Ria, ik kom zo weer terug.”

„Ja hoor, vader,” zegt ze vrolijk.

Ze begrijpt het immers best, vader heeft al die dagen niemand gehad om eens mee te praten dan haar alleen. Die wil ook wel eens met een man praten, net zo goed als zij met Aaltje. Misschien is vader dan straks niet meer zo stil.

„Ga je soms mee, De Lange?"

De Lange mompelt wat, ze verstaan geen van allen wat hij zegt, maar hij gaat achter de anderen de trap af.

Jan Otter staat hunkerend bij de trap: „Mag ik mee, vader?"

„Nou, vooruit maar, jong, jij mag ook wel wat hebben.”

Nu zijn ze hier met z'n vieren over. Ria, Aaltje en Mijntje. En vrouw Otter, die door alles heen slaapt.

„Vannacht hebben we hier ook geslapen,” vertelt Aaltje, „dit is zo'n aardige boer, je mag altijd op de zolder bij hem.”

Ze haalt de kaars dichterbij, gezellig is het nu.

Ria vergeet de moeheid, ze schuift wat onderuit en steunt haar elleboog op een dikke bos stro.

„Ik ga fijn morgen weer naar huis,” zegt ze dankbaar, „vind je 't niet verschrikkelijk, dat gebedel langs de deuren?"

Ze vraagt het eigenlijk aan Aaltje, maar Mijntje geeft antwoord.

Ze kijkt met die zwarte stekende ogen recht in die van Ria en trekt onverschillig de schouders op: „Hindert dat nou. Wou jij graag thuis wezen? Krijg ik

toch alle dagen slaag van me vader. 'k Ga net zo lief langs de deuren."

Het blijft even stil na die woorden.

Ria kijkt voorzichtig naar dat bleke scherpe gezicht.

Alle dagen slaag . . . alle dagen?

Aaltje trekt de knieën op en slaat de handen daar om heen.

„Maar je krijgt immers toch niks meer bij de boeren.”

„O, dan gap ik het.”

„Dat mag niet,” zegt Aaltje beslist, „dat is stelen.”

En Ria zit heel recht: „Ja natuurlijk, dat is stelen. En je mag . . .”

Maar dan breekt ze plotseling haar woorden af, want nu staat ze weer in een grote ruime bijkeuken en haar ene hand grijpt naar een trommel . . . Ze pakt en pakt weer, twee-, driemaal.

Of je het een steelt of het ander . . . Wat wou zij nog vertellen.

Ze ziet twee spottende zwarte ogen van Mijntje, die recht in haar gezicht priemen. Weet Mijntje er van? Waarom kijkt ze anders zo? Ze kan er immers niet van weten. Gelukkig dat het kaarsje zoveel licht niet geeft en dat ze misschien wel niet zullen zien hoe warm ze opeens geworden is.

„Pff,” begint Mijntje weer, „jullie kunnen lekker praten, ik gap wat ik krijgen kan. Jullie zullen thuis nog wel wat hebben. Wij hebben niks als een vader die er op slaat . . .”

„Wij hebben ook niks meer thuis,” zegt Ria zachtjes. Ze ziet moeder zitten in het flauwe licht van het olielampje, Bertje . . . Mientje daarnaast. Ze ziet moeders handen, die de kleren van Joost uit de kast halen. Die rode verwerkte handen van moeder . . .

„Wij hebben ook niks,” zegt ze weer . . . „helemaal niks meer . . .”

„En je vader?” wil Mijntje weten, „slaat hij jou ook en schopt hij je de deur uit, als er niks meer is? Jij zal

wel een moeder hebben. Ken je makkelijk praten....”
Weer blijft het stil op de zolder.

Plotseling vloekt Mijntje twee, drie keer achter elkaar. „De hele snertboel ken me toch niks meer schele,” snauwt ze daar achteraan, „ik doe toch wat ik wil, begrijpen jullie dat?”

Aaltje en Ria zijn rechtop geschoten van schrik. Ze weten hier geen weg mee.

Aaltje trilt van verontwaardiging: „Je mag niet vloeken jij, hoor je dat? Je mag niet. Als jij het nog eens doet, zal ik mijn moeder wakker maken.... mijn moeder zegt....”

„Meid, hou je mond, denk je dat je over mijn ken baze.... heb je wel eens een opstopper gehad? Nee, mot je 'm hebben?”

Maar nu is Ria ook paraat.

Ze staat lang en recht op de zolder: „Denk er om, jij,” zegt ze dreigend, „je komt niet aan Aaltje. Aaltje heeft gelijk, je mag niet vloeken, het is.... het is verschrikkelijk. In de bijbel staat....”

„Pff, de bijbel....” Mijntje draait zich minachtend af, ze laat haar uitgestoken vuist zakken. „Twee tegen een is niet eerlijk, vliegen jullie op met je bijbel. Ik ga slapen.”

Ze rukt ruw een deken van de stapel en rolt zich daarin, ze draait de rug naar hen toe en doet de ogen dicht.

Aaltje en Ria kruipen dicht bij elkaar. Ze zijn dankbaar, dat Mijntje zich terugtrekt. Het kaarsvlammetje wordt zwakker, straks zal het uitgaan.

Ze pakken ook elk een deken, rollen zich daarin, duwen wat stro bij elkaar.

„Kom een beetje tegen me aan,” zegt Aaltje, „ik ben zo koud, jij niet? Vertel es waar je woont, wat doet jou vader, Ria? De mijne was meubelmaker, maar er is natuurlijk geen hout meer. In welke klas zit jij?”

Het kaarsvlammetje wordt steeds zwakker, het gaat uit.

Ze smoezen in het donker, dat is gezellig. Het is na deze verschrikkelijke dagen fijn een vriendin te hebben, die even oud is en naar je luistert. Het is heerlijk om plannen te maken. Ze zullen elkaar eens schrijven als de oorlog om is. Ze zullen het vast niet vergeten.

Ze praten zachter en minder, ze zijn zo moe van deze dagen. Aaltje steekt een arm uit en legt die om Ria's schouder.

Och, dat is warm en gezellig en hartelijk.

Ria sluit de ogen.

„Ben jij al warm?” vraagt Aaltje nog.

Maar Ria hoort het niet meer, ze droomt al, ze droomt van alles door elkaar.

Aaltje blijft nog even wakker. Ze denkt: als het morgen maar niet regent. Moeder was erg moe vandaag. Nog drie dagen, dan gaan we ook naar huis. Ria gaat morgen al. Ik wou dat Ria mijn vriendin was, dat ik ook in Amsterdam woonde.

Dan slaapt ze in, vast en rustig.

Ria droomt onrustig, een vrouw met een uitgestoken hand staat voor haar. Een stem zegt dreigend: „Wat wou jij nog zeggen? Heb jij niet gestolen uit die trommel?”

Ze schiet wakker en draait onrustig op haar andere zij. Aaltje slaapt vast, dat hoort ze aan haar ademhaling.

Ze doet haar ogen dicht, ze denkt: ik heb nog niet eens gebeden. Wat een raar leven is dit toch.

En plotseling is ze klaar wakker. Wat hoort ze daar? Huilt er iemand? Aaltje? Nee, die slaapt.

Een hete kleur schiet warm naar haar gezicht.

Mijntje? Is dat Mijntje?

Ze blijft even heel stil liggen, achterover, de ogen naar de zolder.

Dan, voorzichtig, komt ze overeind.
Ze schuift door het donker naar Mijntje toe en buigt zich over haar heen.
Wat hebben ze gedaan, dit meisje weggestoten, opzij gezet en samen bij elkaar gekropen.
Ze buigt ver over Mijntje heen.
„Huil je?” vraagt ze zacht, „wat is er, heb je pijn? Zeg het dan.”

Het snikken wordt wilder. Een ruig zwart hoofd duikt dieper in het stro.

„Jullie. . . . jullie hebben alles, ik heb geen eens een moeder. Niks heb ik meer en me vader is altijd zo gemeen. Als er weer drank komt, drinkt ie weer. Hij slaat me zo, hij schopt me weg als er geen eten is. Ik wil. . . . ik wil net zoals jullie, zoals jij. . . . Er is nooit iemand die me aardig vindt. . . . Jullie. . . .”

„Stil maar,” zegt Ria, „ik. . . . stil maar, hoor.”

Haar stem hapert wat en ze moet even hoesten.

„Ik. . . . ik ben helemaal niet aardig geweest tegen jou. Ik dacht. . . . ik dacht, dat je ons niet kon uitstaan. Hoor es, mag ik hier naast je slapen.”

Ze hoest weer.

„Ik wou, ik wou, dat jij ook een moeder had. Is je moeder dan gestorven? Vertel het es. Waar woon je? Ik weet niks van je af.”

Het snikken wordt minder. In het donker liggen ze nu dicht naast elkaar. In het donker is het gemakkelijker praten dan in het licht.

Mijntje de Lange zucht diep en veegt de ogen af.

„Ik woon in Amsterdam. . . .”

„Ik ook,” zegt Ria blij, „hoor es, nou weet ik wat. Je moet es bij ons komen. Doe je dat? Kom je vast? Maar je mag niet zo vloeken, zal je niet? Dat mag echt niet. Weet je dat niet, zeg?”

„Mijn vader doet het ook,” zegt Mijntje, „ik heb er geen eens erg in. Mag ik echt komen? Vind je moeder dat goed? Mijn moeder is doodgegaan. Van verdriet, zegt mijn tante.”

Ze horen stappen naderkomen, onder aan de trap stilstaan. Daar komen de mannen zeker naar boven.

„Hoor es,” zegt Mijntje haastig, „hoor es, Ria, blijf je vannacht dicht bij me slapen, doe je het echt? Er slaapt nooit iemand bij me, ik ben altijd alleen.”

Ria geeft geen antwoord, ze schuift alleen wat dichtter naar dit kind met die zwarte stekende ogen en ligt dan heel stil.

Het voelt vreemd warm achter haar ogen, ze is blij dat ze niet meer praten hoeft nu die mannen naar boven komen.

„Ik ben altijd alleen. . . . altijd alleen. . . .”

En zij. . . . wat heeft zij gedaan? Haar weggeduwd, haar de rug toegedraaid, gauw met Aaltje gepraat, omdat dat gemakkelijker was, omdat die zo hartelijk en vriendelijk was.

Ze voelt, dat vader zich over haar heenbuigt, ze houdt zich slapend.

„Ze slapen allemaal,” horen ze vader Otter lachend

zeggen, „geen een die op ons gewacht heeft. Nou, pit ze, mannen, tot morgen.”

„Tot morgen.”

„Welterusten,” zegt Jan. Hij rolt in zijn deken en slaapt bijna dadelijk in.

Ook De Lange grommelt nog wat, maar dat verstaat niemand.

Een paar minuten later is het doodstil op de donkere zolder. Een muis tript door het stro. De poes springt toe. Ze merken het niet, ze zijn moe van de lange dag. Alleen De Lange slaapt niet.

VIII.

WAT GA JE NOU DOEN, VADER?

Midden in de nacht schrikt Ria voor de tweede keer wakker.

Ze ligt een ogenblik stil.

Wat voelde ze? Iemand leek wel tegen haar heen te trappen, maar niemand beweegt en het is doodstil.

Ze heeft zich zeker vergist, gedroomd misschien. Het kan ook dat er ergens een bom is gevallen, ze heeft dat misschien in haar slaap gehoord.

Ze doet haar ogen weer dicht en soest weg.

Maar plotseling klaar wakker, luistert ze weer.

Een harde stem fluistert scherp: „Ben je wakker, Verdonck. Ik zie dat je wakker bent. Luister es.”

Ria weet niet hoe het komt, maar ze heeft opeens het gevoel of ze zich niet bewegen kan. Ze ligt stil en strak achterover en luistert.

Nu hoort ze vader antwoord geven.

„Ja, ik ben wakker, wat voer je toch uit?”

„Ga mee, Verdonck. Nou je toch wakker bent. Ik weet tarwe en peulvruchten te staan, hier, ik neem elke keer wat mee. Kom maar. Je gaat mee, begrepen!

Nou je wakker bent, ga je mee. Je verraadt me niet." Het zweet breekt Ria uit. Een vreemde machteloosheid houdt haar gevangen. Ze heeft het gevoel of ze haar armen niet kan optillen. Ze moet nu toch opstaan en naar vader gaan en zeggen....

„Nee, De Lange, dat doe ik niet. Dat is stelen.”

De vreemde machteloosheid zakt weg uit haar armen en benen.

„Stelen,” zegt die harde scherpe fluisterstem. „Wou je nog van stelen praten. Die boer hier weet op geen stukken na wat hij heeft. Stelen? Ik neem alle keren wat mee. Wees een vent. Kramperen ze bij jou niet van de honger soms? Mot dat zo blijve....? Laat jij je vrouw en je kind liever verhongeren soms? Ben jij een vent? Geven die misselijke boeren je wat als je komt? Een scheldpartij ken je krijgen, anders niks. Alla, sta op.”

Nog eens breekt het zweet Ria uit, haar handen liggen tegen de grond.

Vader Verdonck staat op. Hij staat in zijn volle lengte op die grote zolder. De maan werpt een valse schijn naar binnen.

Het is tenslotte zo. Zijn vrouw en kinderen.... Bertje.... die boer weet niet eens wat hij heeft.... Een scherpe trek groeft zich langs zijn mond.

Als die boer zoveel heeft en hij heeft niks.... Wie geeft hem wat langs de deuren? Als hij het ergste doet wat hij doen kan, als hij de kleren van Joost geeft, van zijn doden jongen, wat zeggen ze dan? Ze maken hem voor dief uit, ze jagen hem van het erf. Het is uit met zijn geduld, heeft iedereen dat nou goed en voor altijd begrepen? Het is uit met zijn geduld. Als ze het hem niet geven, als ze het hem niet geven voor die kleren van zijn doden jongen, dan zal hij het laatste doen, hij zal het nemen. Het is zijn schuld niet, dat hij het nemen moet.

Wie houdt Ria gevangen daar op die grond?

Een vreselijke angst houdt haar vast. Wat doet vader? Door een kiertje van haar oogleden ziet ze hem staan, lang en recht.

Zo heeft ze hem zien staan toen ze Joost wegbrachten, zo heeft ze hem zien staan toen een Duitser hun huis nazocht voor een radio.

Vader....

Wat gebeurt hier? Hij zal nu De Lange toch een duw geven, hem van zich afwerpen en zeggen....

„Je hebt gelijk,” zegt vader Verdonck, „kom mee.”

Ze sluipen in het schemerdonker in het vreemde licht van de maan langs de zolder op handen en voeten.

Ze zijn bang dat de boer het hoort, begrijpt Ria. Ze is zo helder wakker en ze zou willen slapen en niets weten. Waarom is zij de enige die wakker is?

„Een andermans goed nemen, dat mag niet, dat mag nóóit. Dat zei je toch, vader! Je zei toch, dat dat duidelijk in de bijbel staat.... Váder....”

Ze zijn al om een hoek verdwenen.

Ze hoort een ver geritsel, een zacht geschuifel.... dan hoort ze een tijdlang niets meer. En ze ligt aldoor plat achterover, de ogen nu helemaal dicht, gloeiend warm onder die ene dunne deken.

Vader.... haar vader....

Wat gebeurt hier in deze vreselijke nacht?

Ze zou naar die De Lange toe willen vliegen, hem slaan in zijn vals gezicht en zeggen.... zeggen.... je mag niet stelen en mijn vader, mijn vader....

Een bijkeuken, een trommel.... een hand die grijpt.

Een harde, scherpe stem zegt fluisterend: laat jij je vrouw en je kinderen liever verhongeren? Wat geven die misselijke boeren je? Een scheldpartij....

Ze weet het niet meer, nu weet ze het niet meer.

Een vrouwenstem zegt: hebben jullie geen gevoel meer....

En ze bergen de kousen weer op.

Een ander zegt: ik kan ze niet gebruiken, ik heb er niemand voor.

Weer een ander: kijk, wat een stapel kousen....

Hoe moet je dan aan eten komen? Vader gaat het stelen....

Stelen.... stelen.... zoals zij uit de trommel gestolen heeft.

Vader.... maar het is toch vader....

Tranen lopen uit haar ogen, langs haar gezicht. Ze is moe, ze weet het allemaal niet meer, hier alleen op die zolder, in het donker, met al die vreemden om zich heen.

„Moeder, als je er nou maar bij was, hè moeder.”

Ze weet opeens heel zeker, dat moeder het niet gedaan zou hebben.

Met een ruk heft ze plotseling het hoofd, duwt dat even plotseling weer neer in het hooi.

Van de andere kant komt weer geschuifel nader, ze ziet twee donkere figuren gebukt over de zolder gaan, ze slepen wat mee langs de grond.

Ze doet de ogen dicht. Ze voelt dat vader langs haar gaat, ze haalt diep en rustig adem. Ze weet zeker, dat hij stilstaat en naar haar kijkt.

Even later gaan ze de trap af, voorzichtig, schuifelend met hun last.

En daarna hoort en ziet ze niets meer.

Beneden aan de trap wijst De Lange de weg. Ze sluipen door de stal, door de koegang. Een beest verzet zijn poten, ze schrikken daarvan, duiken angstig in elkaar.

Als ze niets meer horen, willen ze verder gaan.

Een koe loeit opeens, klagend en luid in de nacht.

Vader Verdonck laat de zak met tarwe van schrik neerploffen op de grond.

De Lange geeft hem een stevige por.

„Sufferd,” scheldt hij nijdig.

Door de kleine ramen van de koegang schijnt het

maanlicht naar binnen. Een ster straalt pinkelend in de stille nacht.

Maar Verdonck ziet die ster niet en dat maanlicht niet. Hij ziet zijn bevende handen, de zak met tarwe. Heer in de hemel, wat doet hij hier. . . .

Nu heeft hij tarwe, nu zullen ze eten en de honger op de vlucht jagen. Nu zal Bertje niet meer roepen. Dat vreselijk geroep, dat 's nachts in zijn oren blijft naklinken, zal voorlopig afgelopen zijn.

Nu heeft hij eten.

Ze hebben het hem niet willen geven, hij zal het zelf wel nemen.

Als er niemand voor hem zorgen wil, dan zal hij voor zichzelf zorgen.

Heere God, maar hij kan niet. . . . hij kan dit niet doen. . . .

„Vooruit, jong. . . . opschieten, maak voort. Denk je soms dat je hier kan blijven zitten vannacht? Vooruit, opschieten. Mot die boer ons hier vinden?”

Hij struikelt door het donker achter De Lange aan. De Lange schijnt hier alles te weten. Die is dat meer gewend. Hij rolt een keer in de groep, staat weer op, slaat zijn sokken af.

Nu staan ze bij de buitendeur.

Het slot werkt zeker niet, die deur is afgesloten met een mes.

„Dat treft,” fluistert De Lange, „verleden week heb ik het slot opengekregen, dat duurde een uur. Nou gaat het gauwer.”

Nu staan ze buiten in de prikkelende kou van de nacht.

Het land van den boer glanst in het maanlicht.

Een vliegtuig ronkt driftig boven hun hoofden voorbij.

Even later valt ergens een bom.

Een nieuwe schrik. Die boer kan wakker worden, naar beneden gaan, hen vinden.

Maar er gebeurt niets.

Ze sluipen met hun buit naar de schuur, De Lange weet overal in te komen. Hij licht een raam uit zijn voegen en klautert naar binnen.

„Geef maar aan de boel,” fluistert hij.

Vader Verdonck tilt de zakken op, een voor een.

De Lange stopt ze in zijn eigen wagen en in het karretje van Verdonck.

Dan sluipen ze weer achter elkaar naar de koegang. De deur wordt geruisloos gesloten. De koeien blijven rustig.

Ze gaan omzichtig de laddertrap op.

Vader Verdonck loopt vlak langs Ria, hij buigt zich voorzichtig voorover.

Ze slaapt rustig.

Ook de anderen slapen rustig.

Ze praten niet meer, maar vallen, moe van de spanning, in het hooi neer.

Verdonck sluit zijn ogen, hij wil nu slapen. Hij wil nu alleen nog maar slapen. Hij is zo doodmoe, het kan geen minuut meer duren of hij zal slapen even vast als Ria.

Ria.

Wat moet ik tegen Ria zeggen, morgen? Ze zal de volle zak zien en ze zal vragen. . . .

Ik moet haar voor zijn, ik moet haar niet laten vragen, ik zal haar dadelijk vertellen dat ik van De Lange een zak kon overnemen.

Er schijnt nu geen maan meer op de zolder, die is misschien achter een wolk verdwenen.

Verdonck zucht zwaar.

Maar dat is een leugen, ik zal mijn kind een leugen moeten vertellen.

Hij gooit zich om en om. Dat kan zo niet, dat kan toch zo niet.

Maar hij moet toch eten hebben, wie helpt hem als hij zichzelf niet helpt?

Waarom slaapt hij nu niet?

Hij is moe genoeg.

Hij zucht nog eens diep.

Als zijn vrouw hier nu maar was. . . . nee, nee, niet zijn vrouw hier, nù niet.

Ja, zijn vrouw. . . . hij heeft nu eten voor haar en voor de kinderen, hij heeft zichzelf moeten helpen, want een ander deed het niet.

Hij zal nu slapen. . . .

Maar hij slaapt niet.

Een paar meter van hem af spert Ria de ogen wijd open. Ze hoeft nu niet meer te doen of ze slaapt. Er is niemand die naar haar kijkt, die op haar let.

Ze kreunt zachtjes.

Nu hebben ze beiden gestolen, vader en zij. Zij en vader.

„Moeder,” zegt ze zachtjes, „ik wou dat ik bij je was, moeder.”

IX.

DE WEG TERUG. . . .

Als ze de volgende morgen de ogen opslaan is De Lange met Mijntje verdwenen.

Jan Otter, zijn vrouw en kinderen eten een boterham en maken zich klaar om weg te gaan.

„Langslapers zijn jullie,” lacht Aaltje's moeder, „we zijn al een uur wakker.”

Aaltje komt naar Ria toe: „Dag hoor, wij gaan weg, schrijf je echt een kaart? Vergeet je het niet? Lindestraat negen. Doen, hoor. Ik schrijf ook.”

„Ja, ja hoor, vast,” belooft Ria, maar ze is er niet erg bij met haar gedachten.

Ze staat boven aan de trap als de familie Otter daar afgaat.

Ze wuift naar Aaltje, naar Jan, naar de anderen.
Maar ook daar is ze niet bij met haar gedachten.
„Kom,” zegt vader, „wij gaan ook maar. We moeten nog een heel eind lopen voor we thuis zijn.”
Thuis . . . daar is de mooie klank nu af, daar kan ze nu niet meer naar verlangen.
Ze lopen achter elkaar de trap af.
In de koegang loopt de boer.
Vader kucht vreemd hard, of denkt ze dat nu maar?
De boer draait zich om als ze dichterbij komen.
„Zo, gaan de laatsten ook? Het beste met jullie en als het nog eens nodig is, mijn zolder is ruim.”
„Ja,” knikt vader, „je wordt bedankt, man.”
„Wel bedankt,” zegt Ria.
Ze gaan die koegang uit.
De ogen van den boer prikken in haar rug. Maar natuurlijk verbeeldt ze zich dat, want als ze omkijkt, is de boer bezig met een lange vork het hooi voor de koeien uit elkaar te halen.
Ze staan bij de schuur en vader rijdt het karretje naar buiten.
Hij moet nu zeggen, dat die ene zak, die met een bult onder het zeil omhoogsteekt, van De Lange is.
Waarom doet hij dat nu niet, waarom kunnen de woorden met geen mogelijkheid over zijn lippen?
Laat ze 't dan vragen, ze ziet toch dat er iets veranderd is. Ze moet dat toch zien, dat kind. Altijd vol vragen, waarom vraagt ze nu niets?
Als ze het vraagt zal hij antwoord geven. Die zak is van De Lange, ik kon die overnemen.
Ze zal er zo naar vragen, want nu ze op de weg zijn en Ria zich in laat spannen om te trekken, zal ze voelen hoeveel zwaarder het karretje geworden is.
Ze zwoegen achter elkaar voort, voorovergebogen.
De weg is slecht, hobbelig.
„Gaat het?” vraagt hij moeilijk.
Ze kijkt om en knikt zwijgend. Op hetzelfde ogenblik

weet hij met onomstotelijke zekerheid dat ze àlles weet.

Alles van deze nacht.

Hij buigt zijn hoofd dieper over het karretje.

„Heere God, ' steunt zijn hart. „Dat kind van me weet alles. Dat kind loopt daar en zwoegt verder en weet dat haar vader gestolen heeft. Ik kan... ik kan zo niet verder... hoe kan ik nou zo verder gaan?

Dat kind kijkt me aan met haar twee wijze ogen, waarom zegt ze niks?

Als ze nog maar wat zei tegen me, als ze maar wat vroeg.

En ik kan dit gestolen eten immers niet thuis brengen, ik heb altijd wel geweten dat ik het niet thuis kon brengen. Heere God, sta me bij, ik kan niet verder en ik kan niet terug. Waarom loop ik nou door? Zal ik dit dan thuis brengen, dit, wat ik gestolen heb? Laat dit kind beginnen te praten, Heere, geef Gij haar dan woorden in de mond, dan zal ik kunnen teruggaan. Laat haar wat zeggen, laat haar... Waarom blijf ik nou alleen... laat me nou niet alleen voortobben op die eindeloze weg. Zullen mijn kinderen dan zeggen en onthouden dat hun vader gestolen heeft, dat hij nam wat van een ander was, dat hij God vergeten heeft? Maar de honger... die stem van Bertje... elke avond datzelfde geroep... dat kan ik niet blijven aanhoren...”

Een kleine fijne regen valt neer op hun gebogen hoofden, ze merken het niet eens, ze gaan voort langs de weg, naar huis.

Thuis... het woord waar de mooie klank van weg is... thuis... ze verlangen niet naar huis, vader niet en Ria niet.

Ze voelen geen moeheid, geen kou, geen regen.

Ze merken nauwelijks dat anderen langs hen trekken op zoek naar eten, ze horen niet eens dat iemand vraagt waar ze hun lading vandaan hebben. Ze zwoe-

gen verder, voorovergebogen, het karretje tussen hen in.

Als er niemand voor me zorgt, vecht vader Verdonck weer, moet ik het dan zelf niet doen?

Als hij even opkijkt ziet hij in de verte de bocht van de weg.

Zorgen, denkt hij, is dat alleen zorgen als je krijgt wat je hebben wilt. . . . ?

Ben ik mis geweest, ik ben mis geweest. . . .

Het zweet breekt hem uit, hoewel de wind koud en guur is.

En dan met een onverwachte ruk houdt hij het karretje stil.

Ria voelt de schok in haar armen, het touw snoert even.

„We gaan terug, Ria, ik breng het terug.”

De zon vliegt over haar gezicht: „Doe je 't ècht, vader, doe je 't ècht. . . . Gauw dan, vader, kunnen we hier keren?”

Ze trekken aan de wagen, laten die omdraaien.

Dit ogenblik is zwaar van vreugde, want ze gaan terugbrengen wat niet van hen is.

Ze gaan weer.

„Het regent, vader, maar het geeft niet, hè?”

Nee, dat geeft niet, het hindert immers niet of ze nat worden en koud, als dit alles maar weer goed is.

Het gaat zo vlug, alsof ze hun last niet voelen.

Als ze thuis komen, zullen ze te weinig eten hebben.

Het is goed.

God kan ook dit weinige zegenen.

Hij geeft het weer uit handen, hij heeft zijn nood weer in Gods handen gelegd.

Zo is het goed, zo is het immers goed.

„Als g' in nood gezeten. . . .”

Dat zongen die kinderen 's morgens vroeg om het orgel.

Ria zong het na in de donkere straat.

„Mag ik naast je komen lopen, vader?”

„Ja zeker, kind,” zegt hij ontroerd.

Hier lopen ze bij elkander, twee kameraden, die elkander trouw blijven in de nood.

„De honger is een scherp zwaard, Ria.”

Die woorden blijven tussen hen hangen, terwijl ze zich voorthaasten naar den boer om terug te brengen wat niet van hen is.

De honger is een scherp zwaard, ja, die tekst begrijpen ze nu.

Hier is de boerderij.

„Blijf maar bij de wagen, Ria, ik zal dit alleen doen.”

Hij tilt de zak van de wagen en draagt die weg.

Ria draait haar hoofd om, ze kan het niet aanzien. En weer heeft ze het gevoel, dat ze deze dagen veel ouder en wijzer is geworden.

Waarom lopen de tranen nu langs haar gezicht?

Och, dat is immers ook van blijdschap, van blijdschap om vader, die het wegbrengt, om den Heere, die vader ziet gaan, die hem sterk maakt en dapper. Verdonck gaat de hoek om, het is stil op het erf. In de verte op het land ziet hij een paar mannen. Een roept wat, hij verstaat dat niet.

Hij doet vastbesloten de deur van de koegang open.

De koegang is leeg.

Alleen de beesten verzetten hun poten.

Hij loopt naar de keukendeur, klopt, doet die open.

Ook daar is niemand.

Heere God, wat maakt U 't me gemakkelijk.

Hij zet de zak neer, haalt de deur dicht en gaat dezelfde weg terug.

Zo komt hij bij het karretje. Hij grijpt de bomen.

„Daar gaan we, Ria, de wagen is lichter.”

„Fijn, hè vader!”

„Ja.”

Ze lopen eensgezind naast elkaar, hun ogen glanzen.

De regen houdt op.

Hè, regende het dan nog?

Ze hebben er niet meer op gelet.

„Nou gaan we naar huis, vader.”

„Ja, meid!!”

Het is of de wereld veranderd is, ze denken er niet

eens meer aan, dat Ria eigenlijk vooraan moet lopen en trekken. Dat is immers lichter.

Hun gedachten zijn daar niet bij, ze lopen maar en zwoegen langs de weg en vermoeidheid voelen ze niet meer.

Thuis, de mooie klank van thuis die er weer is.

Moeder die wacht, moeder voor wie ze niets te verbergen hebben nu.

Thuis, waar ze nu alles kunnen vertellen.

Ze zullen niet uitverteld komen, er is zoveel.

„Ria, zullen we nu nog eens proberen met de kousen van Joost?”

„Ja, o ja, natuurlijk, vader.”

Dit lijkt nu niet meer zó vreselijk als gister en eergister.

Nu dit andere voorbij is, nu de boer de tarwe terug heeft, nu ze bevrijd zijn van die zware ondraaglijke last, willen ze dit offer wel brengen.

Als het maar gaat.

„Komen er nog veel boerderijen, vader?”

„Niet zoveel meer, Ria, laten we het overal proberen. Als we weggestuurd worden zien we het wel. Als we thuishkomen, moeten we alles gedaan hebben, wat we konden, anders krijgen we daar spijt van.”

„Ik ga wel alleen, vader, ik durf best.”

„Nee, kind, ik ga met je mee, dat kan ik nu best.”

Ja, dat kan vader nu best en zij kan het ook best.

Het doet nog wel pijn, die kleren van Joost weg te brengen en het denken aan moeder, die de kleren zo behoedzaam in haar handen nam, doet ook nog pijn. Maar ze weten nu dat het een andere pijn is, dan die van vannacht.

De eerste boerderij brengt niet veel goeds.

Voor ze kunnen laten zien wat ze hebben, schudt de boerin het hoofd al.

„Ik kan niets meer gebruiken, het spijt me erg.”

In ieder geval is deze vrouw vriendelijk en netjes tegen hen. Dat doet toch goed.

Nog drie boerderijen gaan ze af, het is telkens niets.

Vreemd dat ze niet boos en moedeloos worden.

Ze gaan aldoor verder, aldoor terug van het erf, aldoor op weg naar huis. Misschien scheelt het ook, dat ze naar huis gaan.

„Nou zijn we bijna aan het eind, Ria, als er nog twee boerderijen komen zal het me meevallen. Ja, kijk,

daar in de bocht staat er nog een, zullen we daar nog vragen?"

„Ja, vader, en dan gaan we naar huis, hè?"

Als ze bij de boerderij komen, staat de vrouw aan de voordeur.

Een jonge vrouw met donker krullend haar en een vriendelijk gezicht.

Dat geeft een beetje moed.

Ze knikt ook niet van nee als ze met het karretje het erf op willen gaan.

Een jongetje in een stevig trainingspak speelt in het gras voor de deur.

Bertje, denkt Ria. En ook vader denkt aan Bertje.

Dat geeft nog meer moed.

Om Bertje vooral stappen ze nu dapper en resoluut het erf op.

Een bakker fietst achter hen aan, zwaait langs hen heen naar de voordeur.

Ze staan bijna tegelijk bij de jonge boerenvrouw.

Ze heeft een rood met wit schortje voor, dat kleurt vrolijk in het licht van de morgen.

Ria pakt het bundeltje kleren onder het zeil vandaan.

„We hadden wat te ruilen," zegt ze.

„Ik zal zo kijken, even den bakker helpen."

Ze staan samen tegen de muur geleund, vader en zij.

De vrouw neemt een wit brood en een bruin. Ze kijken daar hun ogen op uit. Wit brood, ziet dat er zo uit?

Ze kijken daarna vlug een andere kant op, want het water zou je uit de mond lopen. Ze moeten daar nu niet aan denken, ze moeten alleen denken aan die kleren en aan Bertje, vooral aan Bertje....

De bakker fietst weg, het erf af, de weg op.

„Zo, hadden jullie iets te ruilen? Mag ik es kijken?"

Ria vouwt het papier open.

Even later liggen de kousen van Joost in de handen van die vrouw.

„Tjonge, dat is nog wat moois, ouderswets, zeg. En zo keurig gebreid.”

Een kleur van blijdschap vliegt over Ria's gezicht.

„En die overhemden. . . . ik kan het eigenlijk allebei goed gebruiken. Wat moet er voor wezen?”

Vader haalt de schouders op: „Zegt u het zelf maar, ik weet het eigenlijk niet precies.”

Och, ze zijn geen kooplui en zeker niet als het over Joost zijn kleren gaat.

Ze weten zelf niet of ze nu blij moeten zijn of niet.

Het is heerlijk dat ze eten krijgen, maar moeder. . . . ?

Ja. . . . moeder. . . . maar Bèrtje?

Nog eens betasten de handen van die vrouw de kousen.

„Het is keurig,” zegt ze, „heeft je moeder die gebreid, meidje?”

„Ja,” zegt ze en ze staat niet langer tegen de muur, maar recht en trots vlak voor die boerenvrouw. „Moeder breit alles zelf en zo vlug.”

De vrouw lacht vriendelijk, dan kijkt ze naar vader. Iets in het gezicht van dezen man treft haar.

„Wat denken jullie van tien pond bonen en twintig pond tarwe? Is dat genoeg?”

Ria's gezicht glanst van blijdschap: „O ja,” zegt ze dankbaar.

Weer kijkt die vrouw naar het gezicht van den man.

Waarom zegt die niets en waarom kijkt hij zo strak naar die kousen in haar handen? Hebben ze ze zelf zo nodig? Dan wil ze ze niet nemen.

„Kunnen jullie ze eigenlijk wel missen? Ze zijn zeker van een broertje van je? Heeft die ze zelf niet hard nodig?”

Ria schudt het hoofd.

„Nee. . . . niet meer,” zegt ze zacht.

Waarom schieten haar nu de tranen in de ogen, dat wil ze niet.

Het is immers maar een vreemde vrouw. Wat begrijpt

die van moeders handen onder het licht van de olielamp.... van moeders gezicht? Maar waarom kijkt die vrouw haar dan ook zo aan met die grote zachte ogen, dat zijn ze niet meer gewend, dat hebben ze immers niet meer verwacht?

„Niet méér.... meidje.... bedoel je.... dat je broertje.... lieve kind. Rol die kousen in elkaar en die overhemden ook. Kom even binnen jullie, stakers.”

Achter de vrouw aan lopen ze verbouwereerd naar binnen, zomaar de voordeur in, een kort gangetje, een deur door, de koegang naar een grote ouderwetse keuken.

Maar we moeten toch eten hebben voor thuis, wil Ria zeggen, neem het nou maar. We komen vandaag immers thuis.

Maar ze zegt niets en die vrouw zegt ook niets.

Als ze in de keuken staan wijst die vrouw naar het pakje in Ria's handen dat nog half open is.

„Neem jullie dat maar weer mee voor je vrouw, voor je moeder, die zo mooi breien kan. Ik verkoop je tien pond bonen en twintig pond tarwe, betaal die maar met regeringsprijs. Is dat goed?”

Is dat goed?.... vraagt die vrouw.

Is dat goed?

Is dat nou te verbazen, dat vader zelf met tranen in zijn ogen staat. Dat is toch niet te verbazen?

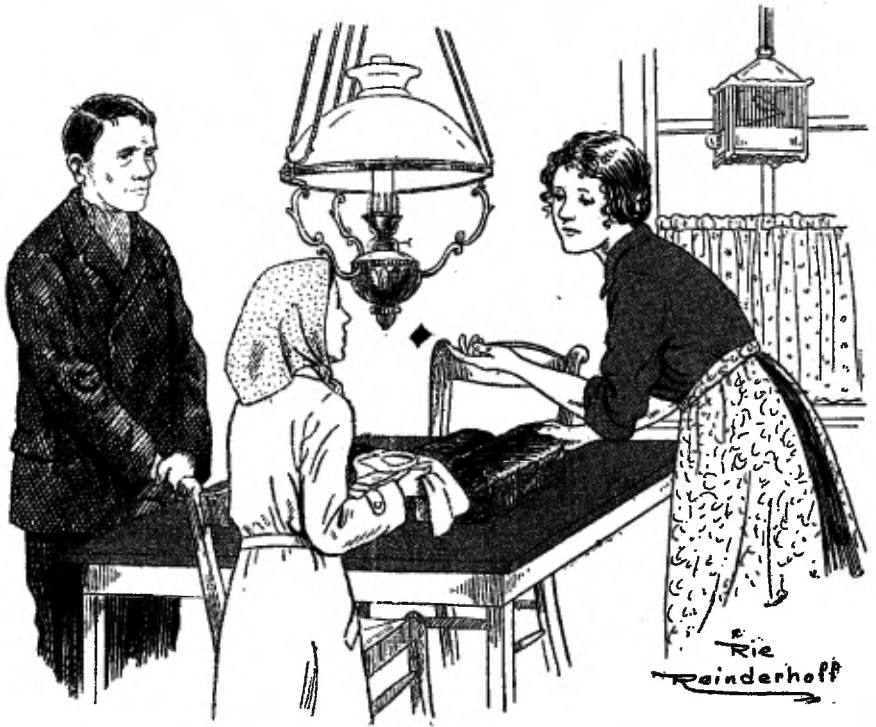
„Dat jullie zoiets doen moeten,” zegt de vrouw, „en die moeder van jou, meidje, wat moet die gedacht hebben.”

„We moesten wel,” zegt vader, „de honger is een scherp zwaard....”

Ze buigen onwillekeurig allebei het hoofd wat dieper, vader en Ria.

De vrouw begrijpt dat verkeerd.

„Kom, niet verdrietig, jullie hebben nou weer wat. Eten jullie maar een paar boterhammen, van dat

witte, lust je dat wel? Je keek er zo naar, meidje, ik zag het wel.”
„God zal je zegenen,” zegt vader bewogen en hij schudt het hoofd alsof het hem te veel is nou.

X.

NAAR HUIS

Een half uur later lopen ze weer buiten.
De kleren van Joost liggen in het papier onder het zeil, de bonen en de tarwe daarnaast.
Ria laat zich inspannen door vader.
Voor de deur van het boerenhuis staat de vrouw met den jongen op haar arm.

Ria steekt een hand op.
„Dank u wel,” roept ze nog eens.
„Je wordt wel bedankt,” roept vader daarachter.
Ria buigt het lichaam voorover en trekt aan.
Vader geeft de wagen een krachtige duw.
Ze horen de deur van het huis dichtvallen.
„Heerlijk, hè vader, vind je 't niet heerlijk?”
„Het is.... het is ongelooflijk, meisje. Dat hebben we niet verdiend, wij samen.”
Daar wordt ze even stil van.
Daar heeft ze nog niet aan gedacht.
Niet verdiend.... nee, niet verdiend....
Wij samen, zegt vader....
Daar zit iets heerlijks is, daar zit ook iets verdrietigs in.
Wij samen.... samen hebben ze verkeerd gedaan.... samen hebben ze daar spijt van gehad.
Niet verdiend.... nee, daar heeft ze niet aan gedacht zo gauw.... dat is zo....
Ze gaan zo dankbaar en blij naar huis, met elke stap dichterbij de stad, de stad waarvoor de angst nu wat op de vlucht geslagen is, omdat ze eten bij zich hebben.
Ze telt in stilte hoeveel pond ze nu bij elkaar hebben.
En de kleren van Joost zullen weer in moeders kast liggen.
Ze trekt harder aan het touw.
„Nou, nou, meid, ruik je de stal? Kijk es op, Ria, ik zie de torens!!!”
Het laatste eind gaat zo hard, het verlangen naar huis geeft hun vleugels lijkt het wel, ze vergeten de moeheid, ze vergeten alles, behalve dit ene: Straks zijn ze thuis. Moeder, Mientje, Bertje....
„Hoe laat zou het zijn, vader?”
De zon kiert net door de wolken heen.
Vader kijkt omhoog: „Ik denk ongeveer een uur of drie.”

„Dan zijn ze allemaal thuis, vader. Mientje heeft geen school 's middags.”

Ze komen aan de buitenrand van de stad. Nu gaan ze dezelfde weg als die morgen. Wat lijkt het alles lang geleden.

Ook nu kijkt Ria in de huizen, maar nergens brandt nog een lampje.

Het is nog te licht buiten.

Ook heeft ze niet zoveel tijd om te kijken als die morgen.

Ze verlangen nu immers allebei maar één ding.

Thuis te zijn.

Ze gaan zo snel ze kunnen door de straten.

Soms komen ze kennissen tegen. Die houden hen aan.

„Viel het mee? Hebben jullie nog wat opgehaald?”

Ze kijken elkaar even aan, vader en Ria, twee kameraden, die samen op weg zijn geweest, die samen wat mee hebben gemaakt.

„'t Viel soms mee, soms tegen,” zegt vader, „maar we hebben nog heel wat opgehaald. We zijn vast niet voor niets weggeweest.”

Als ze verder lopen denkt vader daar even over na.

Nee, ze zijn niet voor niets weggeweest.

En daar bedoelt hij niet alleen het eten mee.

Hij weet nu wat verzoeking betekent. Hij weet nu wat het gebed betekent: „Leid ons niet in verzoeking”.

Hij weet nu ook hoe zwak een mens is in zichzelf.

En Ria weet het, dat kind van hem dat honger had en nam wat het hare niet was.

Ze zullen nu ook geleerd hebben niet zo spoedig te oordelen over een ander.

Je moet zelf eerst in de branding geweest zijn, om te weten hoe gevaarlijk die branding is.

Dat kind van hem, dat dappere kind, dat net als iedereen de strijd met de zonde strijden moet en gestreden heeft. Dat kind dat gestruikeld is en weer op moest staan.

Nee, ze zijn niet voor niets weggeweest.

„Nog drie straten, vader!!!”

Haar stem slaat over van blijdschap.

Eigenlijk kunnen ze nauwelijks verder.

Ze hebben blaren aan de hielen en de natte grond trekt op tegen Ria's voeten. Haar schoenen zijn stukgelopen.

Ze voelt dat ook haar sokken grote gaten hebben, haar schoen schuurt schrijnend tegen haar kapotte hiel.

Wat hindert het? Nog twee straten, nog een.

„We zijn er bijna, vader, gauw, de hoek om!”

Als ze die hoek omkomen, zien ze hun eigen huis, hun bovenramen. Ze zien ook een hoofd dat zich terugtrekt. Een ogenblik later roffelen voeten de trap af, een deur wordt opengetrokken.

Moeder en Mientje komen op hen af.

Moeder loopt of ze achttien is, zo vlug en verlangend.

Mientje holt natuurlijk vooruit en danst een ogenblik later naast het karretje.

En daar zijn moeders armen rond Ria's hals, moeder kust haar op beide wangen. En vader krijgt ook een kus, midden op de straat.

„Beste kinderen, zijn jullie daar? Wat heb ik uitgekeken. Kom gauw binnen. Stakkerds, wat zien jullie er uit. Zo nat en kapotte sokken. Kom maar gauw.”

Nat? Ja, ze zijn nat. Daar hebben ze niet eens meer aan gedacht en op gelet. Alsof dat nou zo erg is.

Ze lachen eensgezind, vader en Ria.

En dan die trap op, die bekende trap en de kamer in.

Een kámer moet je begrijpen. Hoe ziet die er uit? Dat zou je vergeten onderweg. Een kachel die brandt, twee lekkere stoelen daarbij, alsof die daar altijd op hen hebben staan wachten.

Vader draagt de buit naar binnen, onder verraste uitroepen van moeder en Mientje.

„Zoveel?” zeggen ze telkens.

„Nog méér, vader? Nogal meer?”
Er is niemand die naar het pakje van Joost vraagt.
Dat brengt vader het laatst naar boven.

Hij legt het in moeders handen.
„Dat hoefde niet,” zegt hij stil, „dat hebben we terug-
gebracht.”
„Och . . .” zegt moeder.

Ze staat daar een tijdlang naar te kijken, naar die kleren in haar handen.

„Och,” zegt ze weer, „wat heb ik gehoopt, dat je dat terug zou brengen. En dat jullie weer behouden thuis zou komen. Wat heb ik daar om gebeden.”

Moeder heeft voor hen gebeden.

Ze luisteren daar beiden naar.

Ze zitten nu bij de kachel.

Hun kleren hangen rommelig over de stoelen. De zakken staan midden in de kamer.

Moeder en Mientje staan daarbij, dan bij de ene zak, dan bij de andere.

Moeder heeft voor hen gebeden.

Misschien in die donkere nacht, toen hij over de zolder sloop, misschien toen hij omkeerde en terugging naar dien boer.

Misschien toen zij haar hand uitstak en de trommel greep.

Alle dagen en alle nachten wel, alle dagen en nachten.

Het water raast op de kachel, ze krijgen een warme kop koffie zonder melk, want die is er niet. Maar het is toch heerlijk en genoeglijk.

En niemand die hen wegstuurt en geen onverschillige handen en ogen en geen kou en natheid en moeheid meer.

Hier is thuis.

Thuis.

„Ik heb een beetje soep van de gaarkeuken voor jullie bewaard,” zegt moeder, „jullie zullen wel honger hebben. Ik dacht wel dat jullie vandaag thuis kwamen.”

Ook dat smaakt heerlijk.

Als ze goed uitgerust zijn, gaan ze precies wegen en kijken wat er allemaal is.

„Dat jullie dat allemaal krijgen konden,” zegt moe-

der telkens, „anderen klagen altijd dat ze niets hebben en overal worden weggestuurd.”

Weer kijken vader en Ria elkaar aan, die twee kameraden, die veel samen hebben meegemaakt. En ze lachen zachtjes tegen elkaar.

Moeder ziet het wel, een moeder ziet immers zoveel.

„Jullie moeten ons alles vertellen,” zegt moeder, „alles van het eerste uur af, hoor vader!”

„Straks,” zegt vader, „als het licht brandt.”

Op dat ogenblik begint Bertje te huilen.

Och ja, die Bertje!

Ria is het eerst bij hem en tilt hem zo maar uit zijn ledikantje.

„Kom maar,” zegt ze, „ga maar mee in de kamer. Je begrijpt het nog wel niet, maar dan kun je eens kijken wat we allemaal voor jou hebben meegebracht. Boontjes en tarwe voor je pap. Kijk dan, Bertje!”

En om het donker, dat begint te vallen, maar vooral om de feestelijkheid nog groter te maken, steekt moeder een drijvertje aan.

„Nu kun je ook wel vertellen,” zegt Mientje, „het licht brandt en we zijn er nou allemaal.”

Als Ria 's avonds in bed ligt, slaapt ze niet direct.

Dat bed is zo zacht en warm, is dat werkelijk altijd zo zacht geweest?

Mientje slaapt al.

Bertje heeft tarwepap gehad, die roept vanavond niet van de honger.

Vader en moeder zijn nog beneden.

Vader en zij hebben alles verteld.

Nee, alles niet.

Toen ze uitverteld waren, zei vader: „Er zijn nog wel enkele dingen, die vertel ik vanavond wel, als de kleintjes slapen.”

En toen wist Ria, dat ze niet meer bij de kleintjes hoorde.

Ze is tòch vroeg naar bed gegaan, gelijk met Mientje.
Nu is vader met moeder alleen.
In de verte hoort ze het zacht gebrom van hun stemmen.

Ze luistert er naar.

Ze hoort vader een keer opstaan, naar de keuken lopen, weer binnenkomen.

Aan een paar zachte plonzen begrijpt ze het dan, vader schilt de aardappels voor morgen.

Ja, morgen eten ze aardappels.

Hoor nou, vader zingt daar zachtjes bij.

Ze hoort het eerst niet goed, hij neuriet zo maar een beetje voor zich heen.

Maar dan zet moeders stem mee in, aarzelend eerst, dan duidelijk verstaanbaar....

„Als g' in nood gezeten.... geen uitkomst ziet....”

Kinderen staan om een orgel in de vroege koude morgen. Vader en zij trekken daarlangs.

Die kinderen zingen....

Ze neuriet zachtjes mee, daar alleen in het donker.
„Wil dan nooit vergeten, God verlaat u niet....”
Ze kijkt daarbij naar de lichte vlek, die het raam is.
Hóger, waar de verre lucht is, de hemel, waar God
woont.
„God zal u behoeden, uw toeverlaat....”
Behoeden....
Ze legt een hand onder haar wang op het kussen en
glimlacht zachtjes en gelukkig.

INHOUD

	Blz.
I. Avond	7
II. Op weg	15
III. Als 't donker wordt.... . . .	26
IV. Een goed begin	41
V. Een slechte dag	51
VI. Het valt niet mee langs de weg	65
VII. Op de donkere zolder	75
VIII. Wat ga je nou doen, vader? .	84
IX. De weg terug....	90
X. Naar huis	100